

Yayın Geliş Tarihi: 22.08.2021

Yayına Kabul Tarihi: 28.08.2021

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Kılıç, Alev. "Olaylar ve Yorumlar." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 69 (2021): 11-48.

Başyazı

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Alev KILIÇ*

Öz: *Bu incelemede Ermenistan'ın iç ve dış dinamiklerinde ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde Mayıs-Ağustos 2021 ayları arasındaki gelişmeler ele alınmaktadır. Karabağ savaşının ve Moskova ateşkes anlaşması ile tescil edilen yenilginin ardından çalkantılı bir dönem geçiren Ermenistan, 20 Haziran erken seçimleri ve bu seçimlerden, birçok çevrenin tahminleri hilafına, Paşinyan'ın zaferle çıkması sonrası göreceli bir istikrara kavuşmuştur. Ancak muhalefetin ve eski rejim yanlılarının ve onların yönetiminde bulunan uzantılarının gücü kırılmamıştır. Bu sonucu almasında Paşinyan'ın bir yandan Rusya, diğer yandan AB ve ABD ile kıvrak ve başarılı bir denge kurabilmesi belirleyici etki yapmıştır. Kabinesini de kuran ve yeni bir hükümet olarak icraata başlayan Paşinyan'ın işi zordur. Usta ve popülist bir politikacı olduğunu kanıtlamıştır. Önündeki sınav devlet adamı olmayı gerektirmektedir. Karabağ gerçeğini kabullenmek yerine saati geriye çevirme çabalarının, arkasındaki desteğe rağmen, sonuç vermeyeceğini, iyi komşuluk ilişkileri tesis etmenin tek çözüm yolu olduğunu idrak etmesi gerekmektedir. Oysa seçimlerden sonraki kısa dönem içinde bu izlenimi verebilecek adımlar atmadığı gibi, atabileceğine dair de bir izlenim vermemiştir. Türkiye ile ilişkilere yönelik yaklaşımı da bu izlenimi pekiştirmiştir.*

Anahtar sözcükler: *Paşinyan, erken seçimler, Rusya, AB, ABD, Diaspora, Azerbaycan, İran, Türkiye, Zangezur koridoru*

* ORCID: 0000-0001-5180-2896
E. Büyükelçi, Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı, akilic@avim.org.tr

Abstract: *This article covers Turkey-Armenia relations as well as internal and international developments of Armenia in the period of May-August 2021. The tumultuous days following the 44-day war and the defeat endorsed with the signing of the Ceasefire Agreement in Moscow left its place to relative calm and stability with the holding of snap elections on 20 June and the landslide victory of Prime Minister Pashinyan to the chagrin and against the forecast of a number of circles. However, the power of the opposition, followers of the past administrations and their supporters in the administration have not been totally broken. A determining factor in Pashinyan's success has been his deft handling of relations both with Russia and the EU and the USA and maintaining a fragile balance. As he has named his new cabinet, challenging days are ahead for Pashinyan. He has proven to be a seasoned and populist politician. Now he needs to demonstrate that he is also a statesman. He is to recognize that the way to prosperity and stability does not entail trying to turn the clock back instead of accepting the reality in Karabakh despite the encouragement he receives otherwise but establishing good neighborly relations. In the short period following his election victory, he has not given the impression that he has considered taking those steps nor that he will venture to do so. His approach to relations with Turkey has strengthened this impression.*

Keywords: *Pashinyan, Snap Elections, Russia, EU, USA, Diaspora, Azerbaijan, Iran, Turkey, Zangezur Corridor*

1. Ermenistan'daki Yerel Gelişmeler

Eylül-Ekim Karabağ savaşının ve yenilgisinin sonuç ile etkileri döneme damga vurmaya devam etmiştir. Yenilgiyi Nikol Paşinyan yönetimini devirmek için bulunmaz bir fırsat olarak gören muhalefet sokak gösterileri, tehditler ve yönetimi karalayıcı hatta aşağılayıcı söylemlerle halkın desteğini kazanma çabasına girişmiştir. Dikkat çeken husus muhalefetin eski yönetim yanlıları ile kurulu düzen taraftarlarından oluşmasıdır. Aşırılığın öncülüğünü de son seçimlerde parlamentoya bile girememiş olan, kanlı ve anarşik geçmişiyle ve militan yapılanmasıyla - ABD ve Fransa olmak üzere dış desteğe sahip - Ermenistan kamuoyunda bilinen Ermeni Devrimci Federasyonu-Daşnaksutyun Partisinin üstlenmesi olmuştur. Bu pota içinde eski üç cumhurbaşkanı aktif rol almıştır. İlk Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan'ın bir zamanlar hamiliğini yaptığı Paşinyan'a karşı tonu giderek şiddetlenen muhalefeti, görevi bırakma çağrısı, hatta ülkeyi terk etmesi önerisi etkili olmayınca, Ter Petrosyan bu kez 20 yıldır küs olduğu diğer iki cumhurbaşkanını ile 25 Mart'ta yaptığı görüşmede işbirliği daveti yapmış ancak bundan da bir sonuç sağlanamamıştır. Daha etkili olmaları beklenen diğer iki eski Cumhurbaşkanı Rober Koçaryan ve Serj Sargisyan da ortak bir cephe oluşturma konusunda mutabakata varamamıştır.

Paşinyan yönetimine karşı tavrını açıkça belirleyen önemli bir kurum da Kilise olmuştur. Ermeni Ortodoks kilisesinin siyasetle ne kadar iç içe olduğu ve iç siyasette alenen taraf tutmada beis görmediği bu seçim kampanyasında bir kere daha görülmüştür.

Yönetimin bir parçası ve gücü sembolik olmakla beraber en üst mevkiinde bulunan Cumhurbaşkanı Armen Sarkissian da Paşinyan yönetimine muhalif cepheye sempatisini gizlememiş, Paşinyan'ı istifaya davet etmiş, hatta kendi yetkilerinin artırılması ile daha etkili bir yönetim sağlanabileceği yolunda beyanlarda bulunmuştur. 3 Mayıs'ta savcılık cumhurbaşkanının seçildiği tarihte İngiltere vatandaşlığı bulunması nedeniyle görevden alınması gerektiği yolunda bir soruşturma başlatmıştır. Cumhurbaşkanlığından bu girişime karşı bir tepki gelmemiştir.

Nihayet, Ermenistan yönetiminin her sıkıştığında desteğini aradığı ve harekete geçirmeye çalıştığı Ermeni diasporasının militan ve önde gelen kuruluşları da kurumsal olarak Paşinyan yönetimine karşı çıkmış ve değişmesi gerektiği yolunda muhalefette katılmıştır.

Bu çalkantılı ortamda, 23 Nisan'da İş ve Sosyal İşler Bakanı göreve geldikten beş ay sonra istifa etmiş ve gerekçesi açıklanmayan istifası hemen kabul

edilmiştir. Beklenmeyen sürpriz diğer bir istifa 27 Mayıs'ta Dışişleri Bakanından gelmiştir. Azerbaycan sınırındaki gerginliği giderebilmek için sınırda Rus ve AGİT Minsk Grubu ülkelerinden asker konuşlandırılması hususunun görüşüldüğü Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısının ardından istifa ettiğini açıklayan Bakan Ayvazyan istifa gerekçesi olarak şu beyanda bulunmuştur: "İstifa kararım, bu bakanlığın devleti ve ulusal çıkarları gözetmeyen bazı adımlar atılmasına veya bazı düşünce ve girişimlere rıza gösterilmesine müsaade edeceği yolunda hiçbir şüpheye mahal bırakmamak için alınmıştır". Paşinyan, Bakanın istifasına ve nedeni ile ilgili beyanına basın sekreterliği aracılığıyla şu tepkide bulunmuştur: "Bay Ayvazyan'a çalışmalarını için teşekkür ederken, Bay Ayvazyan'ın kamu önünde kimin, nerede ve nasıl ülkemizin ulusal ve devlet çıkarlarını gözetmeyen adımlar attığını veya kararlar verdiğini açıklamasının ulusal ve devlet çıkarlarımızın gereği olduğuna inanıyoruz"² denilmiştir. Ayvazyan bu sorulara yanıt vermemiş, ek bir beyanda bulunmamıştır. Ancak Dışişleri Bakanlığı üst düzey kadrosunun Bakan ile dayanışma içinde olduğu, dört bakan yardımcısının ve bakanlık sözcüsünün birbiri ardına istifası ile görülmüş, ara seçimler nedeniyle yönetimin vekâleten yürütüldüğü geçiş döneminde Dışişleri Bakanlığı adeta sahipsiz kalmıştır.

Erken seçim öncesi Paşinyan'ın meclisten geçirdiği bazı kanunlar - anayasayı ihlal suçu ile yargılanan Koçaryan'ın berati üzerine yargıçları eski rejimin adamları olmakla suçlayıp yargıda yeni bir düzenleme öngören yasa veya üniversite rektörleri ile yönetim kurullarının seçimini düzenleyen yasa gibi-Cumhurbaşkanı engeline takılmış, Cumhurbaşkanı bir kez daha yönetimle karşı karşıya getirmiş ve dolayısıyla Cumhurbaşkanı'dan duyulan hoşnutsuzluğu artırmıştır.

20 Haziran'da yapılması kararlaştırılan erken seçimler için Merkezi Seçim Komisyonu 31 Mayıs'ta 22 partinin ve 4 ittifakın seçime katılma ehliyetini onaylamıştır. Bu sayı Ermenistan bakımından bir rekor oluşturmuştur. Parlamento'da temsil edilebilmek için partiler bakımından % 5, ittifaklar için ise % 7 oy barajı bulunmaktadır³. Paşinyan seçimlere bu kez ittifak içinde değil, kendi partisi ile gireceğini bildirmiştir. Dört ittifak içinde en güçlüsü Koçaryan'ın "Ermenistan" bloku olarak ortaya çıkmıştır. Terör eylemleri ile bağlantılı militan Daşnaksutyun partisi daha en başında Koçaryan'a desteğini ilan etmiştir. Bu şartırcı olmamıştır zira Daşnaksutyun partisi Ermenistan'da Koçaryan'ın 1998-2008 cumhurbaşkanlığı döneminde himaye görmüş ve

1 "Armenian Foreign Minister Explains Resignation," *Azatutyun*, 31 Mayıs 2021, <https://www.azatutyun.am/a/31282523.html>.

2 "Armenian Foreign Minister Explains Resignation," *Azatutyun*.

3 Tutku Dilaver, "Ermenistan'da Yaklaşan Erken Seçimler," *AVİM*, 3 Haziran 2021, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/ERMENISTAN-DA-YAKLASAN-ERKEN-SECIMLER>

ittifak içinde mecliste temsil edilme hakkı elde etmiştir. Son 2018 seçimlerinde ise, sadece % 4 civarında oy alarak parlamento dışında kalmıştır. Koçaryan seçim kampanyasında, sonuçlar tatmin edici olmazsa seçim sonrası karışıklıklar çıkabileceği uyarısında bulunurken kuşkusuz Daşnaksutyun militanlarına güvenmiştir. Nitekim Daşnaksutyun Partisi 27 Mayıs'ta, ana desteğini aldığı ABD'de Asbarez gazetesinde yayınlanan bildirisinde, Paşinyan'ın fiilen görevine son verilmesi ve geçici yeni bir hükümet başkanının atanması çağrısını yapmış, "bu konuda hükümet mensuplarının ve yasa uygulayıcılarının harekete geçmemeleri onları da suç ortağı durumuna getirir ve her birini ülkenin güvenlik ve diplomatik alandaki yanlışlıklarından bireysel olarak sorumlu kılar"⁴ tehdidinde bulunmuştur.

Diğer eski Cumhurbaşkanı Sargisian'ın Cumhuriyet Partisi, eski Ulusal Güvenlik Servisi Başkanı Arthur Vanetsyan ile "Onurum Var" ittifakı oluşturmuştur. Keza Ter Petrosyan da kendi ittifakını kurmuştur. Bu durumda, eski yönetim unsurları kendi aralarında da birleşemeyerek, Paşinyan'a karşı dağınık bir muhalefet görüntüsü vermiştir. İlk iki ittifakın ortak noktası Rusya ile daha yakın ve güçlü bağlar kurmak olmuş ve adeta hangisi Rusya ile daha iyi ilişkilere sahip olacağı rekabetine girişmiştir. Rusya ve Belarus ile birlikte bir birlik devleti içinde yer alma önerisinde dahi bulunabilmişlerdir. Muhalefetin temel çıkış noktasının yenilgiyi ve ateşkes anlaşmasını kabul etmemeleri olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Rusya'nın öncülüğünde sağlanan ve Rusya'nın uygulanmasında ısrarcı olduğu bu süreç ile temel stratejilerini Rusya ile daha yakın ilişkiye bağlamak arasındaki çelişki izah bulamamıştır. Diğer taraftan Paşinyan bir yandan Rusya-Ermenistan ilişkilerini daha da derinleştirme sözü verirken, diğer taraftan ABD, Fransa ve AB başta olmak üzere Batı ile yakın temaslarını da sürdürmeye devam etmiştir.

Seçim kampanyası resmen 7 Haziran'da başlamış, 18 Haziran'da da sona ermiştir. Kampanya sürecinde ağır ifadeler kullanılmış, çeşitli suçlamalarda bulunulmuştur. Paşinyan devlet bürokrasisinde "temizliğe "gideceğini, "halkı zorlamaya çalışan cemaatlerin ve birimlerin yetkililerinden siyasi intikam"⁵ alacağını ilan etmiştir. Bu arada eleştirilerinde Kiliseyi de ihmal etmemiş, "bizi Ermeni Apostolik Kilisesini ve geleneksel değerlerimizi aşağılamakla suçluyorlar. Hayır, o değerler yozlaşmış rahipler tarafından aşağılanmaktadır"⁶ demiştir. Kilise bu beyanlara yazılı bir açıklama ile tepki göstermiş ve

4 "Armenia ARF Calls for Pashinyan's Immediate Removal," *HyeTert*, 27 Mayıs 2021, <https://hyetert.org/2021/05/27/armenia-arf-calls-for-pashinyans-immediate-removal/>.

5 "Pashinyan promises to take revenge on his political opponents," *Caucasian Knot*, 8 Haziran 2021, <https://www.eng.kavkaz-uzel.eu/articles/55773/>.

6 "Armenian Church Hits Back At Pashinian," *Azatutyun*, 14 Haziran 2021, <https://www.azatutyun.am/a/31306669.html>.

“Başbakanın insafsız suçlamalarını” reddetmiştir⁷. Paşinyan’ın yönetime gelişinden bu yana Kilisenin başı Katolikos Karekin II ile ilişkilerinin mesafeli olduğu esasen bilinmektedir. Bu ilişkilerin kopma noktasına geldiği geleneksel 24 Nisan anma törenlerinde su yüzüne çıkmış, Katolikos törene her yıl olduğu gibi devlet erkânı ile değil, ayrıca katılmıştır.

20 Haziran erken seçimlerinin resmi sonuçlarına göre, Paşinyan’ın partisi oyların %53,92’sini (687,251 oy) alarak mutlak bir zafer elde etmiştir. Koçaryan’ın Ermenistan ittifak blokunun oy oranı %21.04, parlamentoda temsil edilmeye ehil üçüncü grup olan Sargisyan’ın Onurum Var ittifakının ise ancak %5,23 olmuştur. Bu sonuçlara göre 107 sandalyeden oluşan parlamentodaki dağılım Paşinyan’ın Sivil Mutabakat Partisi için 71, Ermenistan ittifakı için 29 ve Onurum Var ittifakı için 7 milletvekili olmuştur. Diğer ittifak ve partilerin aldığı toplam % 20 oy, barajı aşamadıkları için paylaşılmış ve bundan en kazançlı çıkan da Paşinyan olmuştur. İki muhalefet ittifakı bir süre parlamentoyu boykot edip etmemeyi tartışmış ancak katılmamanın Paşinyan’ın daha güçlü kılacağı anlayışıyla boykottan vazgeçmiştir. Diğer taraftan Koçaryan kendisinin yasama değil yürütme erkine talip olduğunu beyanla parlamentodaki temsilini yedek bıraktığıdır. Sargisyan ise şahsen aday olmadığı için parlamentoda yer almamıştır⁸.

Seçim zaferini ilan etse bile, Paşinyan’ın partisi, anayasayı değiştirmek, cumhurbaşkanını azletmek veya referanduma gitmek gibi kararlar için gereken üçte iki çoğunluğu bir oy eksik kaldığı için sağlayamamıştır.

Seçim sonuçlarının hiçbir tartışmaya yer vermeyecek bir tercihi ortaya koymasına rağmen, seçim sonuçlarına itiraza daha seçimlerden önce hazırlanan muhalefet, seçimlerde usulsüzlükler bulunduğu iddiasıyla, iptal talebiyle Anayasa Mahkemesine başvurmaktan geri durmamıştır. Mahkeme, beklendiği gibi, kısa bir süre içinde bu başvuruyu reddetmiştir.

Yeni parlamento açılış oturumunu 2 Ağustos’ta yapmıştır. Muhalefetin protesto gösterilerine ve tartışmalara sahne olan açılıшта, Cumhurbaşkanı ve Ermenistan Kilisesinin Katolikos’u da hazır bulunmuş, Katolikos Karekin II Geleneksel açılış konuşmasında birlik ve beraberlik çağrısında bulunmuş, “ulusal ve sosyal dayanışmanın alternatifi yoktur” demiştir. İlk oturumda Paşinyan Başbakan

7 “Armenian Church Hits Back At Pashinian,” *Azatutyun*.

8 “Armenian premier’s party wins parliamentary vote: Unofficial results,” *Anadolu Ajansı*, 21 Haziran 2021, <https://www.aa.com.tr/en/politics/armenian-premier-s-party-wins-parliamentary-vote-unofficial-results/2280280>.

9 “No alternative to national and social solidarity – His Holiness Karekin II,” *Public Radio of Armenia*, 2 Ağustos 2021, <https://en.armradio.am/2021/08/02/no-alternative-to-national-and-social-solidarity-his-holiness-karekin-ii/>.

olarak atanmış ve buna ilişkin Cumhurbaşkanlığı kararnamesi aynı gün yayınlanmıştır. Meclis başkanlığına da, muhalefetin katılmadığı oylamada 71 oyla, Sivil Mutabakat Partisinin adayı Alen Simonyan seçilmiştir¹⁰.

Yeni kabinenin açıklanması beklenirken, geleneksel yöntemle tüm kabine üyelerinin bir liste halinde ilanı yerine, peyderpey atama yoluna gidilmiştir. Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile yayınlanan atamalar aşağıdadır¹¹:

Başbakan Yardımcısı:	Suren Papikyan
Başbakan Yardımcısı:	Mher Grigoryan
Adalet Bakanı:	Karen Andreasyan
Altyapı ve Bölgesel Yönetim Bakanı:	Gnel Sanosyan
İş ve Sosyal İşler Bakanı:	Narek Mkrtchyan
Maliye Bakanı:	Tigran Khachatryan
Sağlık Bakanı:	Anahit Avanesyan
Çevre Bakanı:	Romanos Petrosyan
Savunma Bakanı:	Arshak Karapetyan
Ekonomi Bakanı:	Vahan Kerobyan
Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Bakanı:	Vahram Dumanyan
Acil Durumlar Bakanı:	Andranik Piloyan
Sanayi ve İleri Teknoloji Bakanı:	Vahagn Khachatryan

Bu durumda adı açıklanmayan bir tek Dışişleri Bakanı kalmıştır. Ayvazyan ve ekibinin istifasından sonra yönetim boşluğu oluşan Dışişleri Bakanlığına 15 Temmuz'da birinci Bakan Yardımcısı sıfatıyla Dışişleri Bakanına vekâleten Güvenlik Konseyi Sekreteri Armen Grigorian atanmıştır. Sivil Mutabakat Partisi mensubu, 38 yaşındaki Grigorian, diploması deneyimi olmamasına rağmen, Dışişleri Bakan adayı olarak görülmüştür¹². Ayvazyan'ın Paşinyan ile ulusal çıkarlar konusunda görüş ayrılığı nedeniyle istifasından sonra Grigorian Ayvazyan'ı Azerbaycan'da tutuklu Ermeni askerlerin iadesi için Azerbaycan'ın istediği mayınlı arazi haritalarının bulunmadığı yalanını söyleyerek hükümet girişimlerini baltalamakla suçlamıştır. Yapılan yorumlarda, Grigorian'ın Dışişleri Bakanı olması durumunda Ermenistan'ın daha Batı yanlısı bir politika izleyeceği, eski yönetimler zihniyetinden ve tutuculuğundan arınmamış

10 "Alen Simonyan elected Armenian parliament's speaker," *TASS*, 2 Ağustos 2021,

11 "Structure," *The Government of the Republic of Armenia Official Website*, <https://www.gov.am/en/structure/>.

12 Astghik Bedevian, "Armen Grigorian Tipped To Become Armenia's New FM," *Azatutyun*, 21 Temmuz 2021, <https://www.azatutyun.am/a/31359299.html>.

Dışişlerine dışarıdan yeni bir atılım getirebileceği kaydedilmiştir. Böyle bir gelişmenin Ermenistan içinde ve dışında bazı çevrelerde kaygı yarattığı kuşkusuzdur. Grigorian'ın Türkiye ile ilişkilere kapıyı aralayan beyanları da diasporada hoşnutsuzluk yaratmıştır.

Dışişleri Bakanlığına kimin atanacağı, neden bir atama yapılmadığı veya yapılmadığı konusundaki belirsizlik 19 Ağustos'ta eski Parlamento başkanı Ararat Mirzoyan'ın kararnamesinin yayınlanması ile son bulmuş, bakanlığı yaklaşık üç ay vekâleten yürüten Grigorian da eski görevine, Güvenlik Konseyi Sekreterliğine geri dönmüştür.

41 yaşındaki Mirzoyan Paşinyan'ın “kadife devrim” sürecinde en yakınında bulunmuş, Paşinyan yönetime geçer geçmez Başbakan Birinci Yardımcısı olarak kabinede görev almış, daha sonra Ocak 2019-Ağustos 2021 döneminde Paşinyan'ın güvendiği bir isim olarak parlamento başkanlığına seçilmiştir. 9 Kasım Ateşkes Anlaşmasının ülke içinde yarattığı kargaşada Mirzoyan, Paşinyan karşıtı bir grubun saldırısına uğramış ve hastanelik olacak şekilde darp edilmiştir. Ara seçim zaferinden sonra yeniden parlamento başkanlığına aday olmaması veya diğer başka bir görev için adının geçmemesi merak uyandırmış ancak Paşinyan'a bilinen yakınlığı nedeniyle mutlaka önemli bir görev üstleneceği varsayılmıştır. Dolayısıyla, diplomasi deneyimi bulunmamasına rağmen, Dışişleri Bakanlığına atanması sürpriz teşkil etmemiştir. Yapılan ilk yorumlarda, Paşinyan'ın nihayet Dışişlerine güvenebileceği ve benzer vizyona sahip bir isim bulunduğu kaydedilmiştir¹³.

18 Ağustos'ta Paşinyan hükümetin 2021-2026 yıllarını kapsayan 5 yıllık eylem planını açıklamıştır. Paşinyan eylem planının erken seçim kampanyasındaki vaatlerine ve geçen yıl açıklamış olduğu, dergimizin 67 sayısındaki Olaylar ve Yorumlar bölümünde değinilmiş olan, “2050 yılına kadar Ermenistan'ın Dönüşüm Stratejisi” belgesine dayandığını söylemiştir. Plana göre, Ermenistan'ın güvenliğini, egemenliğini, toprak bütünlüğünü, Dağlık Karabağ sorununa hakça bir çözüm bulunmasını ve Ermenistan'ın çevresinde uygun bir dış ortam yaratılması hükümetin öncelikli görevidir. Planda yer alan, Paşinyan'ın vurguladığı hususlar özetle aşağıdadır:

“Ülkenin dış güvenliğini sağlayan temel unsur ordu olduğu cihetle, silahlı kuvvetlerde geniş çaplı reforma gidilmektedir,

“Güvenliğin önemli bir unsuru da aktif bir dış politika yürütülmesidir. Ermenistan bütün ülkelerle ve uluslararası kuruluşlarla aktif, ön alan bir dış politika uygulamalıdır,

13 “Armenia at Last Appoints New Foreign Minister,” *Eurasianet*, 19 Ağustos 2021, <https://eurasianet.org/armenia-at-last-appoints-new-foreign-minister>.

“Ermenistan’ın önde gelen güvenlik dayanağı Rusya ile stratejik ittifak ve Rusya’nın önderliğindeki Ortak Güvenlik Örgütüne (CSTO) üyeliktir.,

“Bölgesel istikrar bakımından, Minsk Grubu eş başkanları çerçevesinde yapılan görüşmelere devam edilmesi, Dağlık Karabağ’ın nihai statüsünün belirlenmesi bakımından önem taşımaktadır,

“Dağlık Karabağ savaşı sonrası değişen dış çevrede istikrarlı bölgesel çevre yaratmak için bölgesel altyapı açılımları önem taşımaktadır,

“Ekonomide büyüme ve kişi başına milli gelirden hızlı bir artış sağlanacaktır. Yıllık büyüme en az % 7 öngörülmektedir. Koşullar elverirse bu oran % 7 olabilir. Fakirlik düzeyi % 10’a indirilecektir. Altyapı yatırımları artırılacak, AB’nin vermeyi öngördüğü 2,6 milyar avro bu amaca tahsis edilecektir.^{14”}

Paşinyan’ın açıkladığı hükümetin eylem planı 20 gün içinde parlamentoda görüşülüp onaylandıktan sonra yürürlüğe girecektir.

Savaş sonrası dönem, süregelen Covid-19 pandemisinin de etkisi ile ekonomide ciddi bir darboğaza neden olmuştur. Ermenistan’ın kamu borcu 1 milyar dolarlık artışla, 8,65 milyar dolara, diğer bir ifadeyle GSMH’nin %63,5’ine ulaşmıştır¹⁵. Merkez Bankası faiz oranını Mayıs ayında üçüncü kez artırarak %6’ya çıkarmış, 750 milyon dolar değerinde, on yıllık faizi %3.875 olan eurobond çıkartmıştır¹⁶. 2021 yılı için öngörülen %2 büyüme %1,4’e indirilmiştir. IMF ise Nisan ayında yaptığı açıklamada, 2020 yılındaki %7,6 daralmadan sonra Ermenistan’ın 2021 yılında sadece %1 büyüyebileceğini öngörmüştür. Diğer taraftan Dünya Bankası da Nisan ayı raporunda Ermenistan’ı uyarmak ihtiyacını duymuş, pandemiden kaynaklanan koşulların ve siyasi çalkantıların devamının görüntüyü olumsuzla çektiğini kaydetmiştir.

Dış ticarete gene ilk sırayı açık farkla Rusya almış, bunu Çin, İsviçre, AB ve ABD izlemiştir.

14 “Armenian Government Unveils Five-Year Action Plan,” *Mirror Spectator*, 20 Ağustos 2021, <https://mirrorspectator.com/2021/08/20/armenian-government-unveils-five-year-action-plan/>.

15 “In 5 Months Of 2021, Armenia’s National Debt Increased by \$ 848 Million, and in 3 Years by Almost \$ 2 Billion,” *Finport*, 15 Haziran 2021, https://finport.am/full_news.php?id=44260&lang=3&_cf_chl_jschl_tk_=pmd_SMqTrrBpiWeHGMLzSV_NGUjKJHs5jF4OlarKJkw86eI-1630100313-0-gqNtZGzNAjujcnBszQiR.

16 “Armenian Central Bank Again Hikes Key Interest Rate,” *Azatutyun*, 4 Mayıs 2021, <https://www.azatutyun.am/a/31237890.html>.

2. 2020 Karabağ Savaşı Sonrası Gelişmeler

27 Eylül'de başlayan, 44 gün süren Karabağ savaşı Rusya'nın ön almasıyla 9 Kasım'da Moskova'da imzalanan ateşkes anlaşmasıyla sona erdirilmişti. Ateşkes anlaşması öngörülen şekilde uygulanmaya başlanmış, Ermenistan, işgali altındaki Azerbaycan topraklarından çekilmiş, Karabağ'ın özellikle Ermeni nüfusun yaşadığı Azerbaycan askeri kontrolü dışında kalan yaklaşık üçte ikilik kesiminin statüsünün nihai barış anlaşması ile belirlenmesi sürecine girilmiştir. Ancak dışta diaspora militanlarının, Apostolik kilisenin, özellikle Antelias Katolikosluğunun başını çektiği ve kiminle bağlantılı olduğu artık çok iyi bilinen dini baskı gruplarının Batılı yandaşlarının, içeride ise sayıca azınlıkta olmakla beraber eylemleriyle çalkantı yaratabilen muhalefetin ve keza yerel Apostolik kilisenin teşviki ve baskısı altında bulunan ve bu bahaneyi kullanmakta beis de görmeyen yönetimin izlenen yasa dışı Karabağ politikasından ve yenilgiden gerekli dersleri almadığı, bölgesel işbirliği ve iyi komşuluk ilişkileri tesisi yerine askeri güçle yayılmacı emellerine ulaşabilmek üzere bir garnizon devlet olma seçeneğini değerlendirdiği görülmüştür.

20 Haziran erken seçim sürecinde Karabağ yenilgisi muhalefetin elindeki başlıca konu ve koz olmuştur. Tahmin edilebilecek duygusal ve popülist söylemlerin ve istismarın ötesinde, Karabağ siyaseti ile ilgili olarak üç konu ön plana çıkmıştır. Bunlar, savaş esirlerinin iadesi, işgal edilmiş topraklara döşenen mayınların haritaları ve uluslararası sınırların belirlenmesidir.

Ermenistan Savunma Bakanlığı 12 Mayıs'ta Azerbaycan ordusunun Syunik (Zangezur) eyaleti sınırında "bazı eylemlerde" bulunduğunu duyurmuştur. Paşinyan ise Azerbaycan ordusunun Ermenistan sınırını ihlal ederek yaklaşık 3,5 km içeri girdiğini iddia etmiştir. Ertesi gün Paşinyan Rusya'nın öncülüğündeki Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne (CSTO) resmen şikâyetle bulunarak başkandan acil bir toplantı yapılması ve Ermenistan'a yardıma gelmesi talebinde bulunmuştur. Bir sonuç alamayınca, örgütü Ermenistan'ın yanında yer almamakla eleştirmiştir. Örgütün bir tepki göstermemesinden hayal kırıklığına uğrayan Paşinyan bir zorlama taktiğine başvurmuş ve eğer Ortak Güvenlik Örgütü veya ortak Rus-Ermeni askeri birlikleri sorunu çözmeye kifayet etmiyorsa, o zaman BM Güvenlik Konseyine başvurabilirim gibi kurusıkı bir tehditte bulunmuştur. Bir kere daha Ermenistan'ın Azerbaycan'ın saldırısına uğradığı iddiası ile Rusya'yı yanına çekme ve müttefiklerinden destek alma çabası da boşa çıkmıştır.

Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı bu iddiaya ilişkin olarak, Güney Kafkaslardaki iki ülkenin sınırlarının Sovyetler Birliğinin dağılmasından ve bağımsızlıklarını ilandan sonra usulüne uygun olarak tespit edilmediğine, Sovyetler

dönemindeki haritaların sınırları genel hatlarıyla belirleyen elde mevcut yegâne belge olduğuna dikkat çekmiş ve Azerbaycan askerlerinin Ermenistan sınırını ihlalinin söz konusu olmadığını vurgulamıştır.¹⁷

Fransa Cumhurbaşkanı aynı gün Azerbaycan ile sınır ihtilafında Ermenistan'a güçlü destekte bulunmuş, sorunu BM Güvenlik Konseyine götürmeyi düşündüğünü ve BM yetkisi sağlanabilirse, Fransa'nın, gerekirse, bu sorunun çözümü için uluslararası çabalara askeri destek vermeye hazır olduğunu beyan etmiştir. Keza ABD Azerbaycan'dan askerlerini derhal çekmesini istemiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü muhabirlere, "Azerbaycan'ın bütün kuvvetlerini derhal geri çekmesini ve tahriklere son vermesini bekliyoruz. Tartışmalı bölgelerde askeri harekât sorumsuzluktur ve gereksiz biçimde tahrik edicidir. Sınır belirleme konuları müzakere ve görüşme ile halledilmelidir" demiştir. AB Yüksek Temsilcisi de yazılı bir beyanla, AB'nin Ermenistan-Azerbaycan sınırındaki endişe verici gelişmeleri yakından izlediğini belirtmiş ve her iki tarafın azami ihtiyatı göstermesini ve gerginliği azaltmasını istemiştir.

Rusya'nın devreye girmesiyle çözüm süreci başlamış, uluslararası tanınan sınırın belirlenmesi ve çizilmesi için tarafları bir araya getirmek üzere sınırda üçlü temas ve toplantılar başlamıştır. Rusya Dışişleri Bakanı, Rusya'nın iki tarafa sınırı belirlemek ve çizmek için bir komisyon oluşturmalarını önerdiğini ve bu komisyonun çalışmalarına "danışman veya ara bulucu" olarak katılmaya hazır olduklarını söylemiştir. 21 Mayıs'ta Ermenistan Güvenlik Konseyi Sekreteri iki ülkenin sınırlarını belirlemek üzere yeni bir Ermenistan-Azerbaycan-Rusya üçlü grubu oluşturulacağını açıklamıştır.¹⁸

Gerginliğin azaltılmasına katkıda bulunması beklenen Ermenistan Cumhurbaşkanı ise, yangının üstüne benzinle gidercesine 19 Mayıs'ta bir beyanat yayınlarak Savunma Bakanlığında saldırılara ve sınır ihlallerine karşı mümkün olan her gayreti gösterilmesini ve en sert tedbirleri almalarını istemiştir.¹⁹

9 Kasım Moskova Ateşkes Anlaşması her iki tarafın da elinde bulundurduğu savaş esirlerinin koşulsuz olarak serbest bırakılmasını öngörmektedir. Nitekim Karabağ'da konuşlu Rus birliklerinin gözetiminde birkaç esir mübadelesi

17 Joshua Kuchera, "Armenia and Azerbaijan in New Border Crisis," *Eurasianet*, 14 Mayıs 2021, <https://eurasianet.org/armenia-and-azerbaijan-in-new-border-crisis>.

18 "Baku backs Russia's proposal for solution to Azerbaijan's border dispute with Armenia – PM," *TASS*, 29 Mayıs 2021, <https://tass.com/world/1295725>.

19 "Pashinyan, Sarkissian Discussed Border Crisis and Border Delimitation," *Arka News Agency*, 21 Mayıs 2021, http://arka.am/en/news/politics/pashinyan_sarkissian_discussed_border_crisis_and_border_delimitation/.

gerçekleşmiştir. Ermenistan Azerbaycan'ın bütün esirleri iade etmediğini ve yaklaşık yüz civarında askerin tutukluluğunun devam ettiğini, dolayısıyla Azerbaycan'ın ateşkes anlaşmasını ihlal ettiğini iddia etmiştir.²⁰ Azerbaycan tutuklu bazı Ermenilerin bulunduğunu reddetmemekte ancak bunların 9 Kasım anlaşmasından sonra Azerbaycan toprakları içinde yakalandıklarını sabotaj ve terör faaliyetleri suçlamasıyla tutuklandıklarını, dolayısıyla ateşkes anlaşması kapsamına girmediklerini ileri sürmektedir. Bu duruma rağmen, Azerbaycan tüm tutukluların serbest bırakılması hususunda uluslararası eleştirilere ve baskıya maruz kalmıştır.

Diğer taraftan Ermenistan ordusunun çekildikten sonra arkasında bıraktığı mayınlı arazilerin haritalarını vermemekte ısrar etmesi Azerbaycan'ın Ermenistan'ı ateşkes anlaşmasına uymadığına dair suçlamasına neden olmuş; sivil ve asker, ciddi yaralanma ve kayıplara yol açan bu duruma savaş esirleri konusunda Azerbaycan'a eleştiri ve baskıda bulunan çevrelerce, uzun zaman gerekli duyarlılık gösterilmemiştir. 18 Mayıs'ta bir "sivil halkın eski çatışma bölgelerine dönmelerini sağlamak üzere mayınlı arazinin mevcut haritalarının temini" konusunda taraflara işbirliği çağrısında bulunulmuştur. Sorunun uluslararası alanda dikkate alınması ancak 4 Haziran'da, yerlerinden edilmiş sivil halkın yerleşimi için açılan bir bölgede patlayan mayın sonucu iki gazeteci ve bir yerel kamu görevlisinin ölmesi üzerine olmuştur²¹.

Tutukluların iadesi ve mayınlı arazi haritalarının verilmesi konularını birlikte ele alınması ABD ve Gürcistan'ın ortak girişimiyle 13 Haziran'da gerçekleşmiş, Karabağ'ın çevresindeki bazı mayınlı arazinin haritalarının alınmasına karşılık 15 tutuklu serbest bırakılmıştır. Rusya'nın aracılık yaptığı bir takasta 4 Temmuz'da 15 tutuklu daha serbest bırakılmış, bir Rus askeri nakliye uçağı ile Bakü'den Erivan'a götürülmüştür. Rus barış gücü kuvvetleri komutanı aynı gün Erivan'da basına yaptığı açıklamada, iade öncesi Azerbaycan'a, sonbahar savaşında Azerbaycan silahlı kuvvetlerinin geri aldığı Karabağ'ın güneyinde iki bölgeye ait binlerce mayının yerini gösteren Ermenistan haritalarını teslim ettiğini söylemiştir.²²

20 "Armenia Accuses Azerbaijan Of Breaking Truce Deal Over Prisoners' Release," *RFL/RL*, 9 Nisan 2021, <https://www.rferl.org/a/armenia-accuses-azerbaijan-breaking-truce-deal-over-prisoners-release/31195803.html>.

21 "Kelbecer'de Mayın Patladı: 2 Azerbaycanlı Gazeteci Öldü," *TRT Haber*, 4 Haziran 2021, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kelbecerde-mayin-patladi-2-azerbaycanli-gazeteci-oldu-586071.html>.

22 Azerbaycan Mayın Haritası Karşılığında 15 Ermeni Tutukluyu Ülkesine İade Etti," *EuroNews*, 12 Haziran 2021, <https://tr.euronews.com/2021/06/12/azerbaycan-may-n-haritas-kars-l-g-nda-15-ermenii-tutukluyu-ulkesine-iade-etti>.

Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı kordiplomatik için 9-10 Temmuz'da, işgalden kurtarılan Karabağ'ın tarihi Azerbaycan kenti Şuşa'ya bir ziyaret turu düzenlemiştir. Ermenistan'ın buna gösterdiği tepki sert ve şaşkıncı olmuş, yenilgiyi ve sonuçlarını hala özümseyemediğini bir kez daha ortaya koymuştur. Bu geziye katılan ülkelerin Erivan'da temsilciliği bulunanların misyon şefleri Dışişlerine çağrılarak, bir Nota verilmek suretiyle, Azerbaycan'daki temsilcilerinin Karabağ'ın işgal altındaki topraklarını ziyaretini Ermenistan'ın bütünüyle kabul edilemez bulduğu bildirilmiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı ayrıca geziye katılan ve Ermenistan'da temsilciliği bulunmayan ülkelerin başkentlerinde de benzer girişimlerde bulunulduğunu duyurmuştur.

'Bu konuda eleştiri oklarının hedefinde öncelikle Yunanistan yer almıştır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile oluşturulan üçlü ittifak da hatırlatılarak, Yunanistan yaygın biçimde kınanmıştır. ABD'de faal olan diasporanın militan kuruluşlarında Ermeni Ulusal Komitesi (ANC), Yunanistan Dışişleri Bakanı'na hitap ettiği 12 Temmuz tarihli bir mektupta, derin memnuniyetsizliklerini ifade etmiştir.²³ Yunanistan Dışişleri Bakanı 27 Temmuz'da verdiği yanıtta, Yunanistan-Ermenistan ilişkilerinin mükemmel düzeyde bulunduğunu örneklerle vurguladıktan sonra, Yunanistan'ın AB üyesi olduğunu, AB politikaları ile uyum içinde hareket etmek durumunda bulunduğunu, Büyükelçilerinin bu çerçevede ziyarete katıldığını, yoksa ev sahibi ülkenin görüşlerini ve eylemlerini benimseme anlamına gelmediğini belirtmek ihtiyacını duymuştur.

Ermenistan'ın Şuşa'yı işgal altında Ermenistan toprağı olarak gösterme çabaları, gülünç olduğu kadar tehlikelidir. Bu şekilde, Ermenistan'ın militan zihniyeti ve genişlemeci hayalleri kendi bildirimleri ile uluslararası camiaya duyurulmuş olmaktadır. Bu anlayış ve yaklaşım ateşkes anlaşmasını ve yenilginin sonuçlarını kabullenmemeyi göstermektedir. Eğer bu girişim 20 Haziran erken seçimlerinden önce olsaydı, Paşinyan yönetimine, iç siyasi koşullar gözetilerek, bir ölçüde mazeret aranabilirdi. Oysa Seçimlerde mutlak zafer kazanan ve halkın güvenoyunu alan Paşinyan'ın artık aklıselim ile hareket etme, gerçekçi, barışçı politikalar benimseme gücü varken hala eski hayallere yeşil ışık yakması ne kadar kaypak hareket edebileceğinin de göstergesi olmaktadır.

Ermenistan yönetiminin bu tehlikeli ve hayalci yaklaşımları göz önünde bulundurulduğunda, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 14 Temmuz'da yaptığı uyarı şaşkıncı olmamıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ermenistan'ın "barış

23 "Armenian National Committee protest Dendias over Ambassador's visit to occupied Nagorno-Karabakh," *Greek City Times*, 12 Temmuz 2021, <https://greekcitytimes.com/2021/07/13/armenian-national-committee-of/>.

anlaşması” imzalamaya isteksiz olduğuna dikkat çekmiş, barış anlaşmasının her iki tarafı birbirlerinin toprak bütünlüğünü tanıma taahhüdü altına sokması gerektiğini belirtmiş, Azerbaycan’da artık “Dağlık Karabağ” diye bir bölge bulunmadığını, 7 Temmuz 2021 tarihinde Azerbaycan idari yapısında Doğu Zangezur ve Karabağ ekonomik bölgelerinin oluşturulduğunu, Ermenilerin bu hususu dikkatle düşünmeleri gerektiği, yoksa ileride onlar için çok geç olabileceği uyarısında bulunmuştur. Azerbaycan Cumhurbaşkanı konuşmasında ayrıca başkent Erivan da dâhil olmak üzere Ermenistan topraklarının bir bölümünün “tarihi Azerbaycan toprakları” olduğunu kaydetmiştir.

Paşinyan artık kanıksanan mazlum rolüne bürünmekte gecikmemiş, “Ermenistan’ın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tehdit eden beyanlarla” Azerbaycan’ın bölgesel barışı ve istikrarı engellediğini ileri sürmüş, “Ermenistan’ın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü, ortak Rus-Ermeni askeri birlikleri ve Ortak Güvenlik Örgütü (CSTO) da dâhil olmak üzere eldeki bütün imkânlarla savunacaktır” demiştir. Paşinyan Azerbaycan Cumhurbaşkanı’nın Ermenistan’ın Syunik (Zangezur) vilayeti üzerinden Azerbaycan’ı Nahcivan’a bağlayan bir koridoru zorla açma söylemine de değinerek, anlaşmada bir koridor taahhüdü bulunmadığını ifade etmiş, anlaşmaya göre Ermenistan’ın taahhüdünün Nahcivan ile Azerbaycan arasında demir ve kara yolu açılması olduğunu söylemiştir.²⁴

Sınırdaki gerginlik Temmuz ayı sonunda yeniden artmış, Ermenistan Savunma Bakanlığı bu kez Kelbecer bölgesinde 28 Temmuz’da Azerbaycan tarafından açılan ateş sonucu üç askerin öldüğünü duyurmuştur.²⁵ Bu kez de Rusya Savunma Bakanı devreye girerek her iki ülke mevkidaşlarıyla görüşmüştür. Rusya Dışişleri Bakanlığından 30 Temmuzda yapılan yazılı bir açıklamada, Rusya’nın iki ülkenin sınırlarını tespitine yardımcı olma önerisi yinelenmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü de 29 Temmuz’da bir basın toplantısına, ABD’nin Ermenistan-Azerbaycan sınırındaki son ölümlü çatışmaları kınadığını belirtmiş ve tarafların “gerginliği azaltacak adımları derhal atmaları” çağrısında bulunmuştur. AGİT Minsk Grubu eş başkanları da 30 Temmuz’da yayınladıkları ortak bir beyanla, taraflara “kışkırtıcı söylem ve eylemde” bulunmamaları ve ateşkes anlaşmasına harfiyen uymaları çağrısında bulunmuştur. Beyanda “eş başkanlar çatışmanın geride kalan tüm temel konularının kapsamlı ve kalıcı çözümü için müzakerelerin gereğini yinelemiş

24 Ani Mejlumyan, “Armenia proposing restoration of rail route through Azerbaijan to Russia,” *Eurasianet*, 4 Mayıs 2021, <https://eurasianet.org/armenia-proposing-restoration-of-rail-route-through-azerbaijan-to-russia>.

25 “Armenia says 3 soldiers killed in border clashes with Azerbaijan,” *Eurasianet*, 29 July 2021, <https://www.euronews.com/2021/07/28/armenia-says-3-soldiers-killed-in-border-clashes-with-azerbaijan>.

ve “ tarafların ortak olarak mutabık kalacakları, önceliklerini içeren bir gündem oluşturularak, önkoşulsuz olarak, kendi gözetimleri altında ikili istişareler düzenlenmesini” önermiştir. Ermenistan bu öneriyi memnuniyetle karşılamış, Dışişleri Bakanlığı açıklamasında, “Eş-başkanların beyanı bölgesel barış ve güvenliğin anahtarının Dağlık Karabağ çatışmasına kapsamlı ve kalıcı çözümü olduğunu bir kez daha göstermiştir” denmiştir. Diğer taraftan Paşinyan 29 Temmuz’da, Rus askerlerinin Azerbaycan ile sınırına konuşlandırılması önerisini yinelemiştir.

3. Ermenistan’ın Dış İlişkileri

Ermenistan’ın erken seçim sürecini yaşadığı, dolayısıyla iç siyasi gelişmelerin öne çıktığı bu dönemde, yönetim bakımından dış ilişkilere dair öncelik Karabağ savaşının sonuçlarını telafi çalışmaları ve Batının desteğine sahip bulunduğu görüntüsünü pekiştirme ziyaretleri olmuştur.

Dışarıdan Ermenistan’a ziyaretler sınırlı kalmış ve münhasıran ikili ilişki odaklı olmamıştır. Fransa Senato Başkanı 24 Nisan merasimine bir heyetle katılmıştır. Litvanya Dışişleri Bakanı da ziyaretini bu tarihe rastlatmıştır.²⁶ Dönem içinde Litvanya AB’ni de temsilen Ermenistan ile dayanışma içinde olduğunu göstermek üzere ön plana çıkma gayreti içinde olmuştur.

Mayıs ayı başında Rusya Dışişleri Bakanı Ermenistan’a ve Azerbaycan’a, taraflarca büyük önem atfedileni bir ziyarette bulunmuştur. 6 Mayıs’ta Erivan’da Ermeni mevkidaşıyla yaptığı ortak basın toplantısında ve diğer beyanlarında, Rusya’nın savaşı sona erdiren ateşkes anlaşmasının bütünüyle uygulanmasını sağlamak üzere elinden geleni yapacağını vurgulamıştır. Ziyaret sonunda imzalanan tek belge ise “Biyolojik Güvenlik Memorandumu” olmuştur.²⁷ Bunun uygulamadaki anlamı 2008 yılında ABD Savunma Bakanlığı (Pentagon) tarafından ‘Amerikan Savunma Biyolojik Katılım Programı’ kapsamında kurulan ve işletilen Biyoloji laboratuvarlarına Rus uzmanların girebilmesi ve denetleyebilmesi olmuştur. Hatırlanacak olursa, Rus Bakan Ermenistan’a 2019 yılında yaptığı ziyarete de benzer bir girişimde bulunmuş ancak bir sonuç alamamıştı.

26 “Lithuanian FM visits Armenian Genocide Memorial in Yerevan,” *Ermenistan Kamu Radyosu*, 26 Nisan 2021, <https://en.armradio.am/2021/04/26/lithuanian-fm-visits-armenian-genocide-memorial-in-yerevan/>.

27 “Armenia, Russia Sign Mou on Biological Safety,” *Ermenistan Kamu Radyosu*, 6 Mayıs 2021, <https://en.armradio.am/2021/05/06/armenia-russia-sign-mou-on-biological-safety/>.

Rusya Dışişleri Bakanı 21 Mayıs'ta Moskova'da yaptığı bir konuşmada Rusya'nın Ermenistan ile bağlarından övgüyle bahsetmiş, "Üst ve diğer düzeylerde karşılıklı güvene dayanan, emsali olmayan bir siyasi diyalog vardır²⁸" diyerek iki ülke arasında bugüne kadar emsali olmayan bir "siyasi diyalogun" varlığına atıfta bulunmuştur. Bakan ayrıca ikili ticari ilişkilerin de geliştiğini kaydetmiştir.

Paşinyan 21 Mayıs'ta Avrasya Ekonomik Birliği zirvesine Erivan'dan sanal olarak katılmıştır. Toplantıda Paşinyan, Ermenistan ve diğer üye ülkeler tarafından ithal edilen Rus doğal gazının fiyatını düşürebilecek olan tek bir enerji piyasası yaratılması önerisini tekrarlamıştır.²⁹

26 Mayıs'ta İran Dışişleri Bakanı Erivan'ı, dört ay içinde ikinci kez, ziyaret etmiş, Başbakan'la ve Cumhurbaşkanıyla görüşmüştür. Paşinyan bu vesileyle şu beyanda bulunmuştur:

"İran ile iyi komşuluk ilişkilerimiz stratejik öneme sahiptir. İran ile ortak sınırimız, Ermenistan'ın bağımsızlığını kazandığı ilk yıllardan bu yana birçok bakımdan ülkemizin güvenliğini teminat altına almıştır. İran'ın da ilişkilerimiz hakkında benzer bir anlayışa sahip olmasını memnuniyetle kaydediyorum. Ekonomik ilişkilerimiz geçtiğimiz onlarca yılda, bilhassa Syunik (Zangezur) bölgesinde gelişti. Karşılıklı ortak projeler uygulamaya büyük ilgi duyduk. Dost İran'la ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla Meghri'de bir serbest ekonomik bölge oluşturduk.³⁰"

İran Dışişleri Bakanının yanıtı da şöyledir:

"Ermeni muhataplarımla çok stratejik görüşmeler yaptım. Başlattığımız diyalogu sürdürmek üzere ilk fırsatta temsilcilerimiz, müzakerecilerimiz Erivan'a gelecektir. Hem ikili hem bölgesel yapılması gereken birçok önemli husus bulunmaktadır. Biz bölgede barış istiyoruz. Biz her zaman toprak bütünlüğü, egemenlik ve sorunların barışçı çözümü ilkelerinden yana olduk. İran İslam Cumhuriyeti uluslararası hukuka saygıya öncelik verir. İlk ziyareti ben yaptım, sonra özel temsilcimiz geldi, şimdi tekrar

28 "Lavrov Praises Russia's Ties With Armenia," *Azattyun*, 24 Mayıs 2021, <https://www.azattyun.am/a/31271372.html>.

29 "Pashinyan highlights importance of developing single gas market in EEU," *Armenpress*, 21 Mayıs 2021, <https://armenpress.am/eng/news/1053000.html>.

30 "Armenia-Iran dialogue is of strategic importance" - Nikol Pashinyan Receives Iran's Foreign Minister," *Ermenistan Başbakanlık Resmi İnternet Sitesi*, 26 Mayıs 2021, <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2021/05/26/Nikol-Pashinyan-Mohammad-Javad-Zarif/>.

ben Ermenistan'ı ziyaret ediyorum. Bu yeni gerginliğin mağduru olmanızdan dolayı üzgünüm. Dün Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile çok ayrıntılı ve anlamlı bir görüşme yaptım. Ümit ederim ki, bugünkü görüşmem de sorunun çözümüne yardımcı olur.³¹

İran'ın Azerbaycan ve Ermenistan ile ilişkilerinde iki tarafı da gücendirmeme ve bir denge kurma çabası içinde olduğu görülmektedir. Zangezur üzerinden Azerbaycan'ı Nahcivan'a ve Türkiye'ye bağlayacak ulaşım koridorunu, kendi tekeline kıracığı cihetle, tedirginlikle karşılamış ancak karşı bir tutum almamış, uluslararası sınırlar değişmediği sürece bölgedeki her ulaşım koridorunu destekleyecekleri söylemini uygun bir formül olarak benimsemişlerdir. Bu çerçevede iki ülke ulaştırma yetkililerinin Ermenistan'ı İran'a bağlayan ulaşım yollarının geliştirilerek bir kuzey-güney bağlantısı oluşturma arayışı içinde olduğu basında yer almıştır.

Diğer taraftan, Ermenistan'a yatırımların temel kurumu olan ve 189 proje için 1,51 milyar avroyu aşkın katkıda bulunan Avrupa Yeniden İnşa ve Kalkınma Bankası (EBRD) Ermenistan-Gürcistan sınır ulaşımını kolaylaştırmak üzere bir "Dostluk Köprüsü" inşası için 10,3 milyon avro tahsisini kararlaştırmıştır.³² Köprü kuzey koridorunun modernleştirilmesi projesinin bir parçası olacaktır. Bu amaçla Avrupa Yatırım Bankası, AB ve BM Kalkınma programı da toplam 62,6 milyar avroluk projeye destek taahhüdünde bulunmuştur.

Paşinyan seçim kampanyasına kısa bir ara vererek 1-2 Haziran'da Fransa ve Belçika'yı ziyaret etmiştir. Paris'te Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ile bir araya gelmiştir.³³ Fransa Ulusal Meclis Başkanı, Senato başkanı ve Paris Belediye Başkanını da ziyaret etmiştir. Fransa'daki temasları, hüsnükabulü ve gösterilen itibar Ermenistan basınına özenle yansıtılmıştır. Diğer taraftan, Fransa'daki Ermeni diasporasından bir grup Paşinyan'a karşı küçük çaplı bir protesto gösterisi düzenlemiştir. Avrupa seyahati sırasında Paşinyan, Brüksel'de Avrupa Konseyi Başkanı ve Belçika Başbakanıyla da görüşmüştür.³⁴ İki güne sığdırılan bu gezinin, Ermenistan'daki seçmene,

31 "Iranian FM visits Armenia, discusses Armenian-Azerbaijani border tensions, expansion of Iran's economic presence in the country," *JamNews*, 26 Mayıs 2021, <https://jam-news.net/iranian-fm-visits-armenia-discusses-armenian-azerbaijani-border-tensions-expansion-of-irans-economic-presence-in-the-country/>.

32 "EBRD to launch construction of "Friendship Bridge" between Armenia and Georgia," *Ermenistan Kamu Radyosu*, 9 Temmuz 2021, <https://en.armradio.am/2021/07/09/ebrd-to-launch-construction-of-friendship-bridge-between-armenia-and-georgia/>.

33 "PM Pashinyan to pay working visits to Paris and Brussels," *Ermenistan Kamu Radyosu*, 31 Mayıs 2021, <https://armenpress.am/eng/news/1053960/>.

34 "Armenian Prime Minister to visit Belgium," *Foreign Brief*, 2 Haziran 2021, <https://www.foreignbrief.com/daily-news/armenian-prime-minister-to-visit-belgium/>.

muhafif ittifakların tek yanlı Rusya bağlarına karşılık, Paşinyan'ın Batı ile de bağlantılarını göstermeye ve hatırlatmaya matuf, Batı destekli, becerikli bir seçim taktiği olduğunu söylemek mümkündür.

Cumhurbaşkanı Sarkissian 3 Haziran'da Kazakistan'a bir çalışma ziyaretinde bulunmuştur. Ağustos ayında da Tokyo Olimpiyatlarının açılış törenine katılmak üzere Japonya'ya gitmiştir.

ABD Dışişleri Bakanlığı Bakan Yardımcısı vekili düzeyinde üç bölge ülkesine yapılan ziyaret kapsamında 6-13 Haziran'da Ermenistan'a da gidilmiştir. Ziyaretin amacı ikili ve bölgesel öncelikleri geliştirmek, bölgedeki demokratik ve ekonomik gelişmelere destek beyan etmek olarak açıklanmıştır. Ermenistan'daki görüşmelerde taraflar, Dağlık Karabağ çatışmasının çözüme kavuşturulmasında Minsk grubu eş-başkanlarının kilit rolünü teyit etmişlerdir. Keza, ABD Dışişleri Bakanlığı 16 Temmuz'da yaptığı bir açıklamada, ABD'nin "Minsk grubu eş-başkanları sürecine" desteğini yeniden teyit edilmiş ve adeta geçmişi geri getirme çabası içinde, Vaşington'un toprak bütünlüğü, halkların kendi kaderlerini tayin ve kuvvete başvurmama ilkeleri esasında Ermenistan ve Azerbaycan'a, "çatışmaya kalıcı bir çözüm" bulmak üzere yardım taahhüdünü sürdürdüğü ifade edilmiştir.

Paşinyan'ın erken seçim zaferinin hemen ardından, Avusturya, Litvanya ve Romanya Dışişleri Bakanları AB adına üç bölge ülkesini ziyaret etmiştir. 25 Haziran'da Ermenistan'a giden Bakanlar, ziyaretlerinin amacının "Doğu Ortaklığı projesinin olanaklarından da yararlanarak, AB'nin güney Kafkas ülkeleriyle hem kendi aralarında hem AB ile daha geniş işbirliğini desteklemeye hazır olduğu mesajını vermek³⁵" olduğunu beyan etmişlerdir. AB bakanları Bakü ile Erivan arasında güvenin tesis edilebilmesi için AB'nin rol sahibi olması gerektiğini de vurgulamıştır.

Bu açılımı AB'nin Komşuluk ve Genişleme Komiserinin Ermenistan'ı 9 Temmuz'da ziyareti izlemiştir. Basına yaptığı açıklamada AB Komiseri AB'nin önümüzdeki beş yıl içinde ekonomik yardım ve yatırım olarak Ermenistan'a 2,6 milyar avro sağlamayı taahhüt ettiğini duyurmuştur³⁶. Ermenistan'a özel bir pozitif ayrımcılık yapılmadığını belirtmek ihtiyacıyla bu yardıma AB'nin Doğu Ortaklığı üyesi altı ülkeye yaptığı yardımlar gerekçe gösterilmiştir. Bu pakette Ermenistan'ın payının diğer hepsinden fazla olduğu, meblağın Ermenistan'ın yıllık GSMH'nin üstünde olduğu dikkat çekmiştir. AB'nin

35 "South Caucasus: Visit of Foreign Affairs Ministers of Austria, Lithuania and Romania mandated by High Representative/Vice-President Josep Borrell," *Delegation of the European Union to Georgia*, 23 Haziran 2021, https://eeas.europa.eu/delegations/georgia/100571/south-caucasus-visit-foreign-affairs-ministers-austria-lithuania-and-romania-mandated-high_en.

36 "EU Plans Large-Scale Aid, Investments For Armenia," *Azatutyun*, 9 Temmuz 2021, <https://www.azatutyun.am/a/31350909.html>.

Ermenistan'a ilgisi ve desteğinin en üst derece göstergesi de 17 Temmuz'da AB Konseyi Başkanının ziyareti olmuştur. Konsey Başkanı da AB'nin 2,6 milyar avro taahhüdünü teyit etmiş ve bu yardım paketinin köklü reformların uygulanması ve ülkenin ekonomik kalkınması için öngörüldüğünü belirtmiştir. Dağlık Karabağ konusuna da değinen AB Konsey Başkanı, Minsk Grubu eş-başkanlarının 13 Nisan tarihli bildirisi ile mutabık olduklarını söylemiştir.

Paşinyan erken seçim zaferinden sonra ilk dış ziyaretini, mutat olduğu üzere, Moskova'ya yapmıştır. Rusya Cumhurbaşkanı kendisini kutlamış ve artık “çok acil ve duyarlı konularda” hareket etmek için halktan aldığı iradeye sahip olduğunun altını çizmiştir. Görüşmeden önce Kremlin sözcüsü iki liderin Karabağ ve çevresindeki durumu ve Rus-Ermeni ilişkilerini ele alacaklarını duyurmuştur.

“Bir kuşak bir yol” projesi güzergâhındaki bütün ülkeler gibi, Çin'in Ermenistan'a da ilgisinin giderek artmakta olduğu gözlenmektedir. Çin'in bu “mavi boncuk dağıtma” politikasının Ermenistan ayağının ekonomik saikli olduğu kadar, hatta daha ziyade Ermenistan'ın tarih boyunca bölgenin büyük ülkelerine karşı kendisini dış güçlerin kullanmasına ve bu şekilde uluslararası önem kazanmasına ve dış destek sağlamasına kapıyı açık tutan dış politika anlayışından kaynaklandığı tahmine müsaittir. Çin Devlet Başkanı 23 Haziran'da Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın doğum gününü kutlayan bir mesaj göndermiştir. Çin Devlet Başkanı Ermenistan'ın geleneksel dost ülkelerden biri olduğunu vurgulamış, özellikle geçen yıl Covid-19 pandemisine karşı el ele mücadele ettiklerini, bunun ikili ilişkilerin geliştirilmesine ve değişik alanlarda işbirliğine ivme kazandırdığını kaydetmiştir. Çin Devlet Başkanı mesajında “Çin-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesine büyük önem atfediyorum. İkili ilişkilerimizi ülkelerimizin ve halklarımızın yararına yeni bir düzeye çıkartmak için gayret sarf etmeye hazırım” demiştir.

Azerbaycan basınında çıkan bir haberde, 1 Temmuz'da Azerbaycan Ekonomi Bakanı ile görüşen Çin Büyükelçisinin “Zangezur Ulaşım Koridoru Çin'in bir kuşak bir yol ulaşım projesine katkıda bulunacaktır” dediği yazılınca Ermenistan'daki Çin Büyükelçisi bu haberi yalanlamış, “Zangezur Koridoru” söyleminin kendileri tarafından kullanılmadığını belirtmiştir. Çin Büyükelçisi şunları ilave etmiştir: “Çin'in hem Ermenistan hem Azerbaycan ile dostça ilişkileri vardır. Bu ihtilafın müzakereler ile çözüme kavuşturulmasını ümit ediyoruz. Bu savaşmaktan iyidir. Biz kendi olanaklarımız dâhilinde sorunun barışçı çözümünü için gerekli her adımı atacağız. Bölgede sınır güvenliğini teminat altına almaya çalışacağız³⁷”.

37 “Zangezur corridor to contribute to China's OBOR project – ambassador,” *Azerbaycan24*, 1 Temmuz 2021, <https://www.azerbaycan24.com/en/zangezur-corridor-to-contribute-to-china-s-obor-project-ambassador/>.

Fransa'nın Ermenistan Büyükelçisi 28 Temmuz'da basına verdiği bir beyanda, Ermenistan'ın güvenliğini artırmak amacıyla Fransa'nın Ermenistan ile askeri işbirliğine girmeyi düşünmeye hazır olduğunu söylemiştir. İki ülkenin farklı askeri ittifaklarda bulunmasına rağmen, Fransa'nın bölgedeki temel önceliğinin ABD ve Rusya ile birlikte Dağlık Karabağ çatışmasına barışçı bir çözüm bulunmasını kolaylaştırmak olduğunu söyleyen Büyükelçi, amaçlarının Ermenistan'ı gelecekteki savaflara hazırlamak değil, savafları önlemek olduğunu, bölgesel sorunların güç kullanarak çözümlenemeyeceğine inandıklarını ileri sürmüştür.

ABD Temsilciler Meclisi yirmiden fazla Ermeni yanlısı vekilin sunduğu bir tasarımı 29 Temmuz'da onaylayarak, Azerbaycan'a askeri yardım yapılmasını engelleme kararı almıştır.

9-10 Ağustos'ta Ortak Güvenlik Örgütü (CSTO) Genel Sekreteri Ermenistan'ı ziyaret etmiş, sınırda gözlemlerde bulunmuştur³⁸. Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı destek talebini bir ay önce, sınır ihtilafının örgütün müdahalesini gerektirecek ciddiyette olmadığı şeklinde yanıtlaması üzerine ciddi eleştiriye uğrayan Genel Sekreter, bu kez Savunma Bakanı ile görüşmesinde de aynı eleştirilere maruz kalmış, ancak kendisinin bu ziyaretinin Mayıs ayından beri beklendiği ifade edilmiştir.

16 Ağustos'ta Uruguay Dışişleri Bakanı Ermenistan'a resmi ziyarette bulunmuş ve mukim büyükelçilik açma sözü vermiştir.³⁹ 1965 yılında ilk kez soykırım konusunda bir parlamento kararı alan Uruguay'ın bu öncülüğü takdir duyguları ile dile getirilmiştir.

4. Türkiye ile İlişkiler

ABD Başkanının 24 Nisan'da Ermenilerin Birinci Dünya Savaşında soykırımı uğradığı iddiasına destek vermesi Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi umutlarına bir darbe indirmekle kalmamış, ABD'de tarih boyunca Türkiye karşıtı Ermeni-Rum lobilere ve gruplara gösterile gelen hoşgörü, hatta teşvike artık yönetimin de resmen arka çıktığını göstermiştir. Dolayısıyla bu durum Türkiye-ABD ilişkilerinde de güven sarsıcı ve kalıcı bir yara açmıştır. ABD'nin

38 "The CSTO Secretary General Stanislav Zas and the Prime Minister of the Republic of Armenia Nikol Pashinyan met in Yerevan," *CSTO Official Website*, 10 August 2021, https://en.odkb-csto.org/news/news_odkb/v-erevane-sostoyalas-vstrecha-generalnogo-sekretarya-odkb-stanislava-zasya-s-premer-ministrom-respub/.

39 "Uruguay to open Embassy in Armenia," *Ermenistan Kamu Radyosu*, 16 Ağustos 2021, <https://en.armradio.am/2021/08/16/uruguay-to-open-embassy-in-armenia/>.

bu tutumuna Türkiye’de her kesimden ve düzeyden yoğun tepki ve kınama gelmiştir.

Dışişleri Bakanı ABD Başkanının “soykırım” iddiasını tümüyle reddetmiştir. Dışişleri Bakanı, “Kendi tarihimiz hakkında kimseden ders alacak değiliz. Siyasi oportünizm barışa ve adalete en büyük ihanettir. Bütünüyle popülizmden kaynaklanan bu beyanı tamamıyla reddediyoruz⁴⁰” demiştir. ABD Büyükelçisi de Dışişleri Bakanlığına davet edilerek, Türkiye’nin beyanatı kabul edilemez bulduğu, bütünüyle reddedildiği ve kuvvetle kınandığı bildirilmiştir.

ABD Başkanının beyanatından hemen önce Cumhurbaşkanı Erdoğan, 1470 yılından bu yana İstanbul’da faaliyetini sürdüren İstanbul Ermeni Patrikhanesinin başı Ermeni Patriğine gönderdiği mesajda “Birinci Dünya Savaşının zor koşulları içinde hayatlarını kaybeden Osmanlı Ermenileri” için taziyede bulunmuş ve Türkiye’nin karşılıklı saygı esasında Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmeye hazır olduğunu belirtmiştir.⁴¹ Ermeni Patriği’nin verdiği cevap şöyledir;

“Biz de öncüllerimiz olan rahmetli patriklerimiz gibi Türkler ve Ermeniler arasında barış, dostluk ve esenlik dilekelerimizi sunmaya devam edeceğiz. Üstünden 106 yıl geçmiş olayları, 1000 yıllık ortak tarihin acı bir istisnası olarak görüp ilişkilerin ortak komşuluk ve kazanç paydalarının üstünde ivedilikle yeniden inşa edilmesini teşvik edeceğiz.”

“İnanıyoruz ki Tanrı’nın iradesiyle Türk ve Ermeni ilişkilerinde kardeşlik ve sevgi ortamını daha da güçlü bir şekilde selamlayacağız. Biz, her iki halkın bu topraklara özgü ve geleneklerinde var olan komşuluk bağlarının Türkiye ve Ermenistan resmi makamları arasında da canlanmasını ümitle bekleyenlerden olmayı tercih ediyoruz.”

“Sayın Recep Tayyip Erdoğan, hem Başbakan hem de Cumhurbaşkanı olarak Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bu vesileyle mesajlar yayımlayan yegane devlet büyüğü oldu. Bu mesajlarda acımızı paylaşan bir ruh ve sürgün döneminde hayatlarını kaybeden halkımız evlatlarının anısına dair bir saygı göze çarpmaktadır. Bize göre bu mesajları gelecekte bir yakınlaşmaya zemin hazırlayabilen olumlu adımlar olarak değerlendirmek yerinde olur. Keşke kendilerinin önerdiği ortak tarih

40 “Mevlüt Çavuşoğlu: Tarihimiz Hakkında Kimseden Ders Alacak Değiliz,” *Ensonhaber*, 24 Nisan 2021, <https://www.ensonhaber.com/gundem/mevlut-cavusoglu-tarihimiz-hakkinda-kimseden-ders-alacak-degiliz>.

41 “Sayın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 24 Nisan Mesajı,” *Türkiye Ermenileri Patrikliği Resmi İnternet Sitesi*, 24 Nisan 2021, <http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org/site/sayin-cumhurbaskani-recep-tayyip-erdoganin-24-nisan-mesaji-2/>.

komisyonu oluşturulabilseydi, en az 15 yıllık bir yol alınmış olurdu. Ermenistan ve Türkiye arasında anlaşma protokolleri keşke hayata geçirilebilse, sınırlar açılabilseydi. O zaman Karabağ çatışmasının çözümü de farklı bir mecraya taşınabilirdi. Yine de geç kalındığını düşünmüyoruz. Sayın Cumhurbaşkanımızın Kafkasya için önerdiği '6 devletli bir barış havzası oluşturma' projesi, bu bölgedeki halklara 100 yılın barışını getirebilir."

"Halkımızın acısının ve ecdadımızın kutsal anısının bazı ülkelerce gündelik politik amaçlara alet edildiğini görmek ise bizi üzmektedir. 10 yıllardır bu konunun, parlamentoların gündemine taşınmasının yarattığı gerginlikler, iki halkın yakınlaşmasına hizmet etmemektedir, tersine hasmane duyguları kışkırtarak barışmanın gecikmesine yol açmaktadır. Öncelikle dostluk ve samimiyet köprüleri kurulmalıdır. Ancak böyle bir ortamda tarihi olayların değerlendirilmesi çok daha yapıcı ve tatminkar olacaktır. Üçüncü taraf ülkelerin işte bu yönde teşvik edici bir katkı sunması arzulanmaktadır. Büyük yıkımlara yol açan savaşlar ve insan haklarını tehdit eden kavgalar son bulsun; hiçbir ırk, millet ve din farkı gözetmeden tüm insanlığın gelişmesi ve bereketi için Tanrı'nın sevgisi, merhameti ve inayeti sonsuza dek hüküm sürsün."⁴²

Türk Konseyi de (Türk Keneşi) ABD Başkanının 1915 olaylarına ilişkin beyanını, bölgesel işbirliğine ve istikrara zarar verdiğini belirterek kınamıştır. Konsey Genel Sekreteri yaptığı yazılı bir açıklamada, "Çarpıtılmış tarihi iddiaların bir ülkeye karşı silah olarak kullanılması sadece toplumlar arasında kin, intikam ve düşmanlık yaymak isteyenlerin elini güçlendirir"⁴³ demiştir.

Diğer taraftan Ermenistan Başbakanı Paşinyan ABD Başkanının 24 Nisan açıklamasını memnuniyetle karşılamış, "ABD'nin bir kez daha insan haklarını ve evrensel değerleri korumadaki sarsılmaz bağlılığını göstermiştir" demiştir.⁴⁴ Paşinyan ABD Başkanının beyanının uluslararası topluma çok ihtiyaç duyulan bir mesaj olduğunu da eklemiştir. Parlamento görüşmelerinde, ABD Başkanının beyanı hakkında görüşü sorulan Paşinyan, ABD Başkanının soykırımı tanımamasına katkıda bulunan dört unsur olduğunu ifade etmiş ve bu görüşünün ayrıntılarına girerek şunları söylemiştir:

42 "Patrik Maşalyan AA'ya konuştu: Cumhurbaşkanımız Erdoğan'ın Kafkasya barış havzası projesi 100 yılın barışını getirebilir," *Anadolu Ajansı*, 24 Nisan 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/patrik-masalyan-aa-ya-konustu-cumhurbaskanimiz-erdoganin-kafkasya-baris-havzasi-projesi-100-yilin-barisin-i-getirebilir/2218364>.

43 "Türk Konseyi Genel Sekreterinin Beyanları," *Türk Keneşi Resmi İnternet Sitesi*, 24 Nisan 2021, https://www.turkkon.org.tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreterinin-beyanlari_2237.

44 "ABD Başkanı Joe Biden 1915 olayları için 'Ermeni soykırımı' dedi, Türkiye sert tepki gösterdi," *EuroNews*, 24 Nisan 2021, <https://tr.euronews.com/2021/04/24/joe-biden-1915-olaylar-icin-soyk-r-m-dedi>.

“Bir uzun vade, bir orta vade, iki de kısa vade unsuru bulunduğuna inanıyorum. Uzun vade unsuru kesinlikle Amerikalı Ermeni toplumunun ve diasporanın bütün kuruluşlarının istikrarlı çalışmasıdır. Orta vade unsuru Türkiye'nin bölgesel politikaları ve bu çerçevede Türkiye ile ABD arasında ortaya çıkan uyumsuzluktur. Kısa vade unsurlarından ilki 44 gün savaşı ve Türkiye'nin buna açık ve aktif müdahalesi, ikinci unsur da Ermenistan'ın demokratik bir ülke olmasıdır.”⁴⁵

Ermenistan Cumhurbaşkanı ABD'deki Ermeni kuruluşlarının başkanlarına birer şükran mektubu göndermiştir. Bu kuruluşların önde gelenleri arasında Ermeni Devrimci Federasyonu-Daşnaksutyun (ARF), Ermeni Genel Hayır Birliği (AGBU) ve Amerika Ermeni Meclisi (AAA) bulunmaktadır.

Tahmin edileceği üzere, Ermeni lobi grupları ve kuruluşları, Federe ve Federal düzeyde Ermeni yanlısı siyasetçiler de bu sonuçtan ziyadesiyle mutlu olmuştur. Ancak bilinen Ermeni taktiklerinde hiçbir değişiklik olmadığı kısa süre içinde görülmüş, arzulanın başkanlık beyanı sağlanınca, yeni talepler le ortaya çıkılmaya, daha fazlası istenmeye başlanmış, söylemden sonra eylem sloganı ile Türkiye'ye daha çok baskı yapılması girişimleri gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda yapılan ilk yorumlarda, “Bu bir ara adımdır zira başkanın beyanında Türkiye'nin adı geçmemiştir” denmiştir. Amerika Ermeni Ulusal Komitesi (ANCA) başkanı kamuya yaptığı ilk açıklamada, Başkanın beyanından sonra artık gözlerin mahkemelere çevrildiğini söylemiştir. Amerika Ermeni Ulusal Komitesi ABD Başkanını eleştirmeden de kaçınmamış, Kongrenin Azerbaycan'a yardımları kısıtlama kararına rağmen Başkanın yardımı devam ettirme kararlılığına ilişkin çıkan haberlerden hayal kırıklığına uğrandığı kamuoyuna duyurulmuştur.

Ermenistan'da 24 Nisan anma gününde Cumhurbaşkanı ile birlikte katıldığı törende konuşan Paşinyan, Ermenistan'ın ve Karabağ'ın yaşamsal bir “pan-Türk tehdidi” altında bulunduğunu ileri sürmüş, daha sonra yaptığı yazılı bir beyanda da “İkinci Karabağ savaşı, Karabağ Ermenilerini yok etmeyi hedefleyen Azerbaycan-Türk saldırısı, Türkiye'nin yayılmacı dış politikası ve Ermenistan'a yönelik toprak emelleri bir soykırım ideolojisinin yeniden canlandığına işaret etmektedir” iddiasında bulunmuştur.⁴⁶ Diğer taraftan Paşinyan Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan ile bölgesel bir diyaloga açık olduğunu da kaydederken, “Ancak, bizim tasarladığımız diyalog kuvvet unsuruna dayanamaz. Sadece eşitlik ilkesi tabanında başarılı olabilir” koşulunu

45 “Pashinyan comments on factors behind US recognition of Armenian Genocide,” *ArmenPress*, 3 Mayıs 2021, <https://armenpress.am/eng/news/1051078/>.

46 “Armenia Marks Genocide Anniversary,” *Azattyun*, April 24, 2021, <https://www.azattyun.am/a/31220589.html>.

vurgulamış ve “Ermeni soykırımı gerçeğini hiçbir zaman sorgulamayacağız” demiştir.

Aynı gün Ermenistan Dışişleri Bakan Vekili de basın mensuplarına bir açıklamada bulunma ihtiyacı duyarak, Ermenistan’ın resmi tutumunda hiçbir şeyin değişmediğini, Ermenistan’ın önkoşul olmaksızın ilişkilerin normalleşmesine hazır olduğunu, ancak Türkiye’nin önkoşul ileri sürdüğünü, “Önkoşullar hem Ermeni soykırımı hem Dağlık Karabağ çatışması hakkındadır” açıklaması ile bilinen rayına oturtmuştur.

Ermenistan Dışişleri Bakanı da 27 Nisan’da BBC hafta sonu programında yayınlanan bir mülakatta, ABD Başkanının beyanının Türkiye ile ilişkilerine olası etkileri konusunda fütursuzca, “Türkiye ile ilişkilere gelince, Türkiye bağımsızlığı yeniden aldığımız 1991 yılından beri Ermenistan’a karşı düşmanca ve saldırgan bir politika izlemektedir. Türkiye diplomatik ilişkilerin kurulmasını reddetti, Ermenistan ile sınırını kapattı ve Ermenistan’a karşı giderek artan düşmanca bir politika izledi. Daha da öteye, Türkiye Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ halkına karşı giriştiği saldırıya, bölgemize binlerce yabancı terörist savaşı göndermek suretiyle, doğrudan müdahil oldu. ABD Başkanının bu çok önemli beyanının diyalog ve sonunda ilişkilerin normalleşmesi yolunu açacağını ümit ediyoruz. Aynı zamanda bölgesel barışa ve istikrara da katkıda bulunacaktır” diyebilmiştir.

ABD Başkanının beyanına Rusya’nın yorumu, TASS haber ajansında yayınlanan, Devlet Başkanının sözcüsünden gelmiştir. Sözcü, ABD Başkanının Osmanlı İmparatorluğu zamanında Ermenilere soykırım yapıldığının tanınmasının arkasında tarihi bir olayı anlama çabası olduğu konusunda kuşku ifade etmiş, bunun ABD’nin iç işi olduğunu, bir “havuç ve sopa” politikasını gösterdiğini sözlerine eklemiştir.⁴⁷

Türkiye Cumhurbaşkanı 15-16 Haziran’da Azerbaycan’a bir devlet ziyaretinde bulunmuştur. Azerbaycan Parlamentosunda bir konuşma yapan Türkiye Cumhurbaşkanı, işgal altındaki topraklarını kurtaran Azerbaycan’ın yaralarının sarılmasında ve bölgesel istikrarın sağlanmasında Türkiye’nin desteğini vurgulamış, bu kapsamda bölgesel bir işbirliği platformu oluşturulması hususundaki vizyonunu yinelemiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile birlikte Karabağ’da işgalden kurtarılan tarihi Azerbaycan kenti Şuşa’yı da ziyaret etmiş ve iki Cumhurbaşkanı 15 Haziran’da burada, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ittifak ilişkilerini kapsamlı ve daha güçlü hale getiren, tarihi bir belge oluşturan, “Şuşa Bildirisi”ni imzalamıştır. İki ülke ilişkilerinin çok yönlü

47 “Kremlin Says NATO and US troubled by Turkey’s independent behaviour,” *TASS*, 29 Nisan 2021, <https://tass.com/politics/1284845>.

boyutları için adeta bir yol haritası oluşturan bu kapsamlı belgenin metni aşağıdadır:

“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın ve Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in Azerbaycan’ın ve bir bütün olarak Türk dünyasının eski kültür beşiği Şuşa kentinde görüşmesinin tarihi önemine vurgu yaparak,

İki dost ve kardeş ülke arasında imzalanmış tüm uluslararası belgelere, bununla ilgili 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması’na sadık olduklarını bir kez daha onaylayarak,

9 Şubat 1994 tarihinde imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma” ile “Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü”, ayrıca 16 Ağustos 2010 tarihinde imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması”na dayanarak,

İki ülke ve halkları arasındaki dostluk ve kardeşlik bağlarından hareketle Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin niteliksel olarak yeni, müttefiklik düzeyine çıkarılmasının iki ülke ve halklarının çıkar ve menfaatlerine hizmet ettiğinin altını çizerek,

Ortak çıkarların korunmasında her iki ülkenin siyasi, ekonomik, savunma, kültür, insani, sağlık, eğitim, sosyal, gençlik ve spor alanlarındaki imkân ve potansiyelinin birleştirilmesinin öneminin farkında olarak,

Uluslararası hukukun ilke ve normlarının yanısıra, Birleşmiş Milletler Şartı’na uygun olarak küresel ve bölgesel barış, istikrar ve güvenliğin sağlanmasında ortak çabaların sürdürülmesinin önemini vurgulayarak,

Ortak çıkarlara dayalı bölgesel ve uluslararası stratejik konulardaki faaliyetlerin karşılıklı şekilde koordinasyonunun gerekliliğini ifade ederek,

Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığı, egemenliği, toprak bütünlüğü, uluslararası düzeyde kabul görmüş sınırlarının dokunulmazlığı gibi milli çıkarlara dayanan konularda ikili

ve çoklu formatlarda dayanışma ve karşılıklı yardım ilkelerinden yola çıkarak,

Türk dünyasının sürekli olarak gelişimine yönelik karşılıklı faaliyetlerin bölgesel ve uluslararası düzeyde ileriye götürülmesiyle ilgili çabaları birleştirerek,

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ve Azerbaycan Halkının Umummilli lideri Haydar Aliyev'in bilgece söyledikleri "Azerbaycan'ın sevinci sevincimiz, kederi kederimizdir" ve "Tek millet, iki devlet" sözlerinin halklarımızın milli-manevi serveti olarak değerlendirildiğini özellikle vurgulayarak,

Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki ikili ilişkilerin daha da genişletilmesi ve derinleştirilmesi perspektiflerini her yönüyle inceleyerek, beyan ederler;

Taraflar, iki dost ve kardeş ülke arasındaki stratejik düzeyde gelişmekte olan ilişkilerin durumundan memnuniyetlerini ifade ederek siyasi diyalogun her düzeyde sürdürülmesinin ve yüksek düzeyli karşılıklı ziyaretlerin önemini belirtirler.

Taraflar büyük gururla, Azerbaycan'ın 44 gün süren Vatan Savaşı'nda zafer kazanarak Ermenistan'ın 30 yıldır süren saldırgan politikasını durdurduğunu, topraklarını işgalden kurtardığını, tarihi adaleti ve uluslararası hukuku yeniden sağladığını ifade ederler.

Azerbaycan, Ermenistan'ın 30 yıl süren saldırısına son verilmesinde, işgal edilmiş toprakların kurtarılmasında, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanmasında Türkiye Cumhuriyeti'nin manevi-siyasi desteğine yüksek değer vermektedir. Taraflar, Kafkasya bölgesinde istikrar ve güvenliğin pekiştirilmesi, ekonomi ve ulaştırma alanındaki tüm bağların yeniden sağlanması, ayrıca bölge devletleri arasındaki ilişkilerin normale dönüştürülmesi ve uzun vadeli barışın sağlanması yönündeki çabalarını sürdüreceklerdir. Bu kapsamda, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin özel coğrafi konumu dikkate alınacaktır.

Taraflar, Azerbaycan'ın işgalden kurtarılan topraklarında Türkiye-Rusya Ortak Merkezi'nin faaliyetlerine Türkiye'nin katkılarının bölgedeki barış, istikrar ve refahın sağlanmasında önemli rol oynadığına vurgu yaparlar.

Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü, uluslararası düzeyde tanınmış sınırların dokunulmazlığı, devletlerin iç işlerine karışmama ilkelerine dayanarak müttefiklik ilişkilerinin kurulmasının siyasi ve hukuki mekanizmalarını belirler.

Taraflar, dış politika alanındaki koordinasyonun ve düzenli ikili siyasi istişarelerin gerçekleştirilmesinin önemini belirtir ve bu yönde Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi çerçevesindeki faaliyetlerin önemini vurgular.

Taraflar, kendi ulusal çıkar ve menfaatlerini koruma ve sağlamaya yönelik bağımsız dış politika yürütürler. Taraflar, bölgesel ve uluslararası düzeyde istikrar ve refah üzerinden barış, dostluk ve samimi komşuluğa dayalı uluslararası ilişkilerin geliştirilmesi, ayrıca ihtilaflar ile bölgesel ve küresel güvenlik ve istikrar meselelerinin çözülmesi yönünde ortak çaba gösterirler.

Taraflar, güncel, karşılıklı ilgi uyandıran uluslararası konularda dayanışma ve karşılıklı destek sergileyerek yakın veya örtüşen tutumlardan yola çıkarak ikili işbirliğini derinleştireceklerdir ve BM, AGİT, Avrupa Konseyi, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, İİT dahil uluslararası ve bölgesel kuruluşlar çerçevesinde birbirine karşılıklı destek vereceklerdir.

Taraflardan herhangi birinin kanaatine göre onun bağımsızlığına, egemenliğine, toprak bütünlüğüne, uluslararası düzeyde tanınmış sınırlarının dokunulmazlığına veya güvenliğine karşı üçüncü bir devlet veya devletler tarafından tehdit ve saldırı gerçekleştirildiğinde, Taraflar, ortak istişareler yapacak ve bu tehdit veya saldırının önlenmesi amacıyla BM Şartı'nın amaç ve ilkelerine uygun girişimlerde bulunacak, birbirine BM Şartı'na uygun şekilde gerekli yardımı yapacaklardır. Bu yardımın kapsam ve biçimi ivedi yapılan görüşmeler yoluyla belirlenerek ortak tedbirler alınması için savunma ihtiyaçlarının karşılanmasına karar verilecek ve Silahlı Kuvvetlerin güç ve yönetim birimlerinin koordineli faaliyeti sağlanacaktır.

Tarafların Güvenlik Konseylerinin milli güvenlik konularında düzenli olarak ortak toplantıları düzenlenecektir ve bu toplantılarda ulusal çıkarların, Tarafların çıkarlarını etkileyen bölgesel ve uluslararası güvenlik konularının müzakeresi gerçekleştirilecektir.

Taraflar, iki kardeş ülke silahlı kuvvetlerinin çağın gereklerine uygun olarak yeniden yapılandırılması ve modernizasyonuna yönelik olarak ortak çaba göstermeye devam edecektir.

Taraflar, Ermeni işgalinden kurtarılan rayonlarda başta mayınlı arazilerin temizlenmesi olmak üzere hayatın normalleştirilmesi faaliyetlerini destekleyeceklerdir.

Taraflar, savunma yeteneklerinin ve askeri güvenliğin güçlendirilmesine yönelik personel mübadelesini, ortak eğitim ve tatbikatların düzenlenmesini, iki ülke silahlı kuvvetlerinin birlikte çalışabilirliğinin artırılmasını, modern teknolojilere dayalı silah ve mühimmatların yönetilmesinde yakın işbirliğini ve bu amaçla yetkili kurum ve kuruluşların koordineli faaliyetinin sağlanmasını teşvik edeceklerdir. Türkiye ve Azerbaycan diğer dost devletlerin orduları ile birlikte askeri tatbikatların düzenlenmesini destekleyeceklerdir.

Taraflar, ulusal ve uluslararası yükümlülüklerini göz önünde bulundurmak suretiyle, deniz, hava ve uzay alanında karşılıklı teknoloji paylaşımında bulunarak, müşterek yeteneklerin geliştirilmesi amacıyla ortak projelerin yürütülmesini teşvik edecek ve karşılıklı savunma sanayii teknolojilerinin geliştirilmesine olumlu katkı sağlayacak; sahip oldukları silah ve mühimmatla teçhiz edecek, bunların üretim teknolojilerini karşılıklı şekilde teşvik edecek ve hâlihazırda ülkelerinde mevcut olmayan üretim alanlarının oluşturulmasını, ortak araştırma ve üretim faaliyetleri gerçekleştirilmesini, iki ülke savunma sanayi kurumlarının teknoloji, askeri ürünler ve hizmetler alanında yerli ve uluslararası pazarda işbirliği yapmasını destekleyeceklerdir.

Taraflar, iki devlet arasında geliştirilen ve onların çıkarlarına uygun askeri-siyasi işbirliğinin üçüncü devletlere karşı olmadığını belirtirler.

Taraflar, siber güvenlik alanında işbirliğinin daha da geliştirilmesinin önemini vurgular ve bu alanda ortak bilimsel araştırma çalışmaları, uzman eğitimi gerçekleştirecek, karşılıklı teknik işbirliğini teşvik edeceklerdir.

Taraflar, ticari-ekonomik ilişkilerde ulusal ekonomilerinin ve ihracatın çeşitlendirilmesi, aynı zamanda geleceğe dönük alanlarda ortak üretimin oluşturulması, yatırım alanındaki işbirliğinin karşılıklı faydalı gelişimi için daha elverişli ortamın geliştirilmesi yönünde çabalarını yoğunlaştıracaklardır. Bu hususta, Türkiye ve Azerbaycan ürünlerin

serbest dolaşımının sağlanması mekanizmalarının oluşturulması yönünde gerekenleri yapacaklardır.

Taraflar, bölgenin ve Avrupa'nın enerji güvenliğine katkı veren, doğal gaz kaynak ve güzergâh çeşitlendirmesi sağlayan stratejik Güney Gaz Koridorunun hayata geçirilmesinde Türkiye ve Azerbaycan'ın öncü rolünü vurgularlar. Taraflar, Güney Gaz Koridorunun etkili biçimde kullanılması ve daha da geliştirilmesine yönelik çabaları koordineli şekilde sürdürecektir. Taraflar ayrıca küresel enerji sektöründeki gelişmeleri de dikkate alarak, bölgenin enerji arz güvenliğinin pekiştirilmesini teminen elektrik alanında da bölgesel işbirliğine katkı sağlayacak çabaların arttırılarak sürdürülmesi konusundaki niyetlerini ortaya koyarlar.

Taraflar, iki ülke topraklarından geçen Doğu-Batı/Orta uluslararası ulaştırma koridorunun rekabet kabiliyetinin artırılması amacıyla karşılıklı işbirliğini pekiştireceklerdir. Türkiye ve Azerbaycan akıllı ulaşım sistemleri teknolojilerinden istifade ederek, uluslararası ulaştırma koridorlarının Türkiye-Azerbaycan bölümlerinde transit-ulaştırma potansiyelini daha da geliştireceklerdir.

Taraflar, Türkiye ve Azerbaycan'ı birleştiren Azerbaycan Cumhuriyeti Batı rayonları ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki koridorun (Zengezur Koridoru) açılmasının ve sözkonusu koridorun devamı olarak Nahçıvan-Kars demiryolunun inşaatının iki ülke arasındaki ulaştırma-iletişim ilişkilerinin yoğunlaştırılmasına önemli katkı sağlayacağını belirtirler.

Taraflar, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin mevcut seviyesinin genel bölgesel ve uluslararası barış ve istikrara katkıda bulunmakta olduğunu, ilişkilerin sadece iki ülkeye değil, aynı zamanda bölgeye barış ve istikrar getirerek, başta bölge ülkeleri olmak üzere uluslararası toplumun huzur, barış ve çıkarlarına da hizmet edeceğini vurgular.

Taraflar, bölgesel ve uluslararası istikrar ve güvenliği olumsuz şekilde etkileyen çeşitli tehdit ve çağrılara, özellikle terör, onun tüm şekil ve tezahürlerine, finansmanına, aynı zamanda kitle imha silahlarının yayılmasına, organize suçlara, kara para aklanmasına, uyuşturucu kaçakçılığına, insan ticaretine, yasadışı göçe karşı mücadele alanında ortak çaba ve işbirliklerini genişletecek ve derinleştirecekler.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenliğine, toprak bütünlüğüne, sınırlarının dokunulmazlığına, istikrar ve güvenliğine yönelik tüm eylemleri, aynı zamanda terörün tüm şekil ve tezahürlerini kınıyor ve Türkiye Cumhuriyeti'nin terörizme karşı yürüttüğü mücadeleyi kati surette destekliyor.

Taraflar, çeşitli ülkelerde yaşayan Türk ve Azerbaycan diasporaları arasındaki işbirliğinin daha sıkı şekilde geliştirilmesi, onların maruz kaldıkları genel sorunlar karşısında birlikte adım atılması ve devamlı dayanışma sergilenmesi amacıyla gayretlerini birleştireceklerdir.

Tarafların ülkelerinin tanıtımı ve ulusal çıkarlarının korunmasına dair tarihi gerçeklerin dünya kamuoyuna duyurulmasında diaspora faaliyetinin koordinasyonunu ve karşılıklı desteği teşvik edeceklerdir.

Taraflar, Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı asılsız iddialarının, tarihin çarpıtılması ve tarihi gerçeklerin tahrif edilerek siyasallaştırılması girişimlerinin bölgede barış ve istikrara zarar verdiğini vurgulamakta, bu çerçevede 1915 yılı olaylarına ilişkin olarak kendi arşivlerini açan Türkiye'nin, Ermenistan'daki ve diğer ülkelerdeki arşivlerin açılması ve bu konuda tarihçiler tarafından araştırmaların yapılmasına yönelik çabalarını desteklemektedirler.

Taraflar, 10 Aralık 2020 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Medya Alanında Stratejik İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptı"na uygun olarak Türkiye-Azerbaycan Medya Platformunun olanaklarını göz önünde bulundurarak, iki ülkenin ilgili kurumları arasında enformasyon, iletişim ve sosyal diplomasi alanlarındaki işbirliğini daha da güçlendirecek ve bu çerçevede Dışişleri Bakanlıkları arasında sürekli olarak enformasyona ilişkin sık görüşmeler ve değişimler yapılacaktır.

Taraflar, parlamentolararası işbirliğinin daha da güçlendirilmesi ve bu yönde karşılıklı faaliyetin artırılmasını teşvik ederler.

Taraflar, iki halkın ortak değerlerinin önemli tezahürlerine gerekli sosyal desteğin gösterilmesini sağlayacak, tarihi ve kültürel mirasların korunması için ortak faaliyet gerçekleştireceklerdir.

Taraflar, Türk dünyasının birlik ve refahına hizmet edecek ulusal ve uluslararası çabaların artırılmasına dikkat çektiler.

Taraflar, Türk kültür mirasının uluslararası düzeyde tanıtımı ve teşviki alanında ortak işbirliğini güçlendireceklerdir.

Taraflar, Türk dayanışmasının daha da pekiştirilmesi amacıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Türk Akademisi, Türk Kültür ve Mirası Vakfı, TÜRKSOY ve Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetlere ivme kazandıracaklardır.

Taraflar, bir Tarafın vatandaşlarının diğer Tarafın topraklarına kimlik kartı ile seyahat etmelerine dair kabul edilen anlaşmadan duydukları memnuniyeti ifade ediyor ve sözkonusu anlaşmanın halklarımız arasındaki yakınlık ve insanlar arasındaki ilişkiler açısından müstesna önemini ifade ederek, bir Tarafın vatandaşlarının diğer Tarafın topraklarında ikamet etme hakkı elde etmelerini mütakabiliyet ilkesine dayalı olarak kolaylaştırmak için gerekli çalışmaların yapılmasını takdir ederler.

Taraflar, gerekli devlet desteğini sağlayarak halkları arasındaki ortak değerlere dayalı yakın ilişkileri insani, sosyal güvenlik, bilimsel, eğitim, sağlık, kültür, gençlik ve spor alanlarında daha da geliştirecek ve derinleştireceklerdir. Bu amaçla, iki ülkenin ilgili kurumları tarafından ortaklaşa olarak sürekli faaliyetler gerçekleştirilecektir.

Şuşa kentinde 15 Haziran 2021 tarihinde, Türkçe ve Azerbaycan dilinde olmak üzere iki nüsha halinde imzalanmış olup tüm metinler eşit derecede geçerlidir.⁴⁸

Ermenistan hem Şuşa'ya gidilmesine hem de imzalanan bildiriye karşı sert tepki göstermiştir. Tarihi gerçeklerin nasıl arsızca çarpıtıldığına yeni bir örnek olarak, inanılmaz bir fütursuzlukla, Şuşa'yı Dağlık Karabağ'da Ermenistan'ın tarihi ve kültürel merkezi olarak tanımlayan ve halen Azerbaycan işgali altında bulunduğu söylemini kullanan Ermenistan, aynı gün, 15 Haziran'da, Dışişleri bakanlığının yayınladığı bir beyanla, Şuşa'ya gidilmesini bölgesel barışa ve istikrarı torpilleyen bir kışkırtma olarak nitelendirmiştir.

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı 17 Haziran'da bu kez Şuşa Bildirisini hedef alan bir beyanda bulunmuştur. Bu resmi beyanda yer alan bazı ifadeler aşağıdadır:

48 “Şuşa Beyannamesi” T.C Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi,
<https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf>.

“Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Türkiye ve Azerbaycan Cumhurbaşkanlarının Karabağ cumhuriyetinin halen işgal altındaki kenti Şuşa’yı (Şuşa) ortak ziyaretlerini kuvvetle kınayan bir beyanda bulunmuş ve bunu bölgesel barış ve güvenliğe karşı açık bir tahrik olarak nitelendirmiştir”, “Türkiye ve Azerbaycan Cumhurbaşkanlarının Şuşa’da imzaladıkları bildiri ve Türkiye Cumhurbaşkanının Azerbaycan parlamentosundaki konuşması da aynı ölçüde kabul edilemez ve tahrik edicidir”, “Bildiride kullanılan ‘Zangezur Koridoru’ tabiri, Karabağ cumhuriyeti halkına karşı ortak saldırı ve işledikleri kitlesel mezalimin cezasız kalmasından aldıkları cesaretle şimdi Ermenistan Cumhuriyetinin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine karşı aleni anlaşmalar yaptıklarını kanıtlamaktadır. İki ülkenin Ermeni soykırımının uluslararası tanınmasına karşı mücadele konusunda anlaşması da aynı derecede endişe vericidir”, “Böyle Ermeni düşmanlığı ortamında, Türkiye Cumhurbaşkanının Azerbaycan Parlamentosunda ifade ettiği bölgesel işbirliği için bir platform oluşturulması önerisi inandırıcı değildir ve yanıltıcıdır”.⁴⁹

Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkissian bir İspanyol gazeteciye verdiği, 23 Haziran’da , “Ermenistan Rusya ile Avrupa arasında olmak istemiyor” başlığı ile yayınlanan kapsamlı bir mülakatta Türkiye ile de ilgili olarak sıfatına ve mevkiine yakışmayan, aşağıdaki yanlış ve yanıltıcı ifadelerde bulunmuştur:

“Eğer Rusya olmasaydı durum tamamen değişik olurdu. Azerbaycan’ın Türkiye ile birlikte Ermenistan’a girmeyeceğini bana garanti edebilecek kimse var mı? Sizin ülkeniz gibi bir NATO ülkesi olan Türkiye gelip Ermenistan gibi küçük bir ülkeye NATO silahlarıyla saldırıyor”. “26 yıl önce aynı iki ülke savaştı ve Ermenistan kazandı. Yarın ne olacağını kim bilir? “Türkiye Ermenistan ile ilişki kurmak istiyor, bu iyi. 106 yıl önce soykırımı yapan güçlerin arkasında Türkiye’nin şimdiki Cumhurbaşkanı yoktu. Af dilemek güçlü olmayı gerektirir. Af dilemek zafiyet değil, güçlü olmaktır”.

Rusya Dışişleri Bakanı Türkiye’ye yaptığı çalışma ziyaretinde Türkiye Dışişleri Bakanı ile 30 Haziran’da Antalya’da görüşmüştür. Yaptıkları basın toplantısında Rus bakan Türkiye Cumhurbaşkanının Şuşa’yı ziyaretinde bir sorun olmadığını ifade etmiş ve bu ziyaretin Ankara ile Bakü arasındaki ortaklık çerçevesinde yapıldığını söylemiştir. Rus bakanın konuya ilişkin ifadeleri aşağıdadır:

“Bugün Türkiye Dışişleri Bakanı ile her ikimizin de Ermenistan ve Azerbaycan arasında uzlaşmaya ve ilişkilerin normalleşmesine ve Ermenilerin, Azerbaycanlıların ve diğer millî grupların iyi komşular olarak yaşamaları için

49 “Armenia Says “Shusha Declaration” Is Deplorable and Provocative,” *Hetq*, 17 Haziran 2021, <https://hetq.am/en/article/132286>.

katkıda bulunmak üzere imkânlarımızı kullanmak hususunda mutabık kaldık.” Rusya, Türkiye ve Azerbaycan Cumhurbaşkanlarının bölgenin gelişmesini artırmak üzere önerdikleri, üç güney Kafkasya ülkesi ile üç komşu ülke, Rusya, Türkiye ve İran’ı kapsayan ‘üç artı üç’ mekanizmasını desteklemektedir”.

24 Haziran’da yapılan bir kabine toplantısında, Türk mallarına getirilmiş olan ithal yasağının altı ay daha uzatılması kararlaştırılmıştır. 31 Aralık 2020 yılında başlatılan yasağın 1 Temmuz 2021’de sona ermesi böylece daha ileri bir tarihe kalmıştır. Türkiye’ye karşı siyasi bir tutumu yansıttığı kadar, bu yasağın arkasındaki ekonomik gerekçe, Ermenistan pazarının rekabet kabiliyeti yüksek Türk malları tekeline girmesi korkusudur. 27 Temmuz tarihli Ermeni basınında, üst düzey bir Türk yetkilinin Ermenistan’ı yeni sorunlarla tehdit ettiği haberi manşetlerde yer almıştır. İddia, Adalet ve Kalkınma Partisi sözcüsünün 26 Temmuz’da bir twitter mesajda, Ermenistan eğer Türkiye ve Azerbaycan Cumhurbaşkanlarının mesajlarını anlamazsa, yeni sorunlarla karşılaşabilir dediği kaydedilen habere kaynaklanmıştır. Haberlerde ayrıca, Parti sözcüsünün Cumhurbaşkanının altı ülkeli bölgesel işbirliği platformu önerisine dikkat çektiği, Ermenistan’ı da içeren bu öneriyi “tarihi bir fırsat” olarak tanımladığı, Türkiye’nin Erivan’ın bölgesel barışı tehlikeye atmasına izin vermeyeceğini ifade ettiği belirtilmiştir.

Başbakan Paşinyan Hükümetin “2050 yılına kadar Ermenistan’ın Dönüşüm Projesi” başlıklı belge esasında öngördüğü beş yıllık eylem planını 18 Ağustos’ta televizyonda halka açıkladığı konuşmasında Türkiye ile ilişkiler konusuna da yer vermiş ve şunları söylemiştir: “ Geçmişte de Türkiye ile ilişkileri önkoşul olmadan iyileştirmeye hazırдық, şimdi Ankara ile Erivan arasında karşılıklı güven tesis etmeye ve ilişkileri ön koşul olmaksızın sürdürmeye hazırız⁵⁰”. Bilinen, geleneksel bu söylemden yeni bir açılım niyetinin ipuçlarını çıkartmak zordur. Yapılabilecek yorum, beklenecek ve görülecektir.

50 “Armenia ready to normalize ties with Turkey, says Pashinyan,” *Daily Sabah*, 19 Ağustos 2021, <https://www.hurriyetdailynews.com/armenia-ready-to-normalize-ties-with-turkey-says-pashinyan-167206>.

KAYNAKÇA

- “Armenian Foreign Minister Explains Resignation.” *Azatutyun*, 31 Mayıs 2021, <https://www.azatutyun.am/a/31282523.html>.
- Dilaver, Tutku. “Ermenistan’da Yaklaşan Erken Seçimler.” *AVİM*, 3 Haziran 2021, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/ERMENISTAN-DA-YAKLASAN-ERKEN-SECIMLER>.
- “Armenia ARF Calls for Pashinyan’s Immediate Removal.” *HyeTert*, 27 Mayıs 2021, <https://hyetert.org/2021/05/27/armenia-arf-calls-for-pashinyans-immediate-removal/>.
- “Pashinyan promises to take revenge on his political opponents.” *Caucasian Knot*, 8 Haziran 2021, <https://www.eng.kavkaz-uzel.eu/articles/55773/>.
- “Armenian Church Hits Back At Pashinian.” *Azatutyun*, 14 Haziran 2021, <https://www.azatutyun.am/a/31306669.html>.
- “Armenian premier’s party wins parliamentary vote: Unofficial results.” *Anadolu Ajansı*, 21 Haziran 2021. <https://www.aa.com.tr/en/politics/armenian-premier-s-party-wins-parliamentary-vote-unofficialresults/2280280>.
- “No alternative to national and social solidarity – His Holiness Karekin II.” *Public Radio of Armenia*, 2 Ağustos 2021. <https://en.armradio.am/2021/08/02/no-alternative-to-national-and-social-solidarity-his-holiness-karekin-ii/>.
- “Alen Simonyan elected Armenian parliament’s speaker.” *TASS*, 2 Ağustos 2021. <https://tass.com/world/1321945>.
- “Structure.” *The Government of the Republic of Armenia Official Website*. <https://www.gov.am/en/structure/>.
- Bedevian, Astghik. “Armen Grigorian Tipped To Become Armenia’s New FM.” *Azatutyun*, 21 Temmuz 2021. <https://www.azatutyun.am/a/31359299.html>.
- “Armenia at Last Appoints New Foreign Minister.” *Eurasianet*, 19 Ağustos 2021. <https://eurasianet.org/armenia-at-last-appoints-new-foreign-minister>.

“Armenian Government Unveils Five-Year Action Plan.” *Mirror Spectator*, 20 Ağustos 2021.

<https://mirrorspectator.com/2021/08/20/armenian-government-unveils-five-year-action-plan/>.

“In 5 Months Of 2021, Armenia`s National Debt Increased by \$ 848 Million, and in 3 Years by Almost \$ 2 Billion.” *Finport*. 15 Haziran 2021.

https://finport.am/full_news.php?id=44260&lang=3&_cf_chl_jschl_tk_=pmd_SMqTrrBpiWeHGMIzSV_NGUjkJHs5jF4OIarKJkw86eI-1630100313-0-gqNtZGzNAjucnBszQiR.

Kuchera, Joshua. “Armenia and Azerbaijan in New Border Crisis.” *Eurasianet*. 14 Mayıs 2021. <https://eurasianet.org/armenia-and-azerbaijan-in-new-border-crisis>.

“Baku backs Russia’s proposal for solution to Azerbaijan’s border dispute with Armenia – PM.” *TASS*. 29 Mayıs 2021. <https://tass.com/world/1295725>.

“Pashinyan, Sarkissian Discussed Border Crisis and Border Delimitation.” *Arka News Agency*. 21 Mayıs 2021.

http://arka.am/en/news/politics/pashinyan_sarkissian_discussed_border_crisis_and_border_delimitation/.

“Armenia Accuses Azerbaijan Of Breaking Truce Deal Over Prisoners’ Release.” *RFL/RL*. 9 Nisan 2021.

<https://www.rferl.org/a/armenia-accuses-azerbaijan-breaking-truce-deal-over-prisoners-release/31195803.html>.

“Kelbecer’de Mayın Patladı: 2 Azerbaycanlı Gazeteci Öldü.” *TRT Haber*. 4 Haziran 2021.

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/kelbecerde-mayin-patladi-2-azerbaycanli-gazeteci-oldu-586071.html>.

“Azerbaycan Mayın Haritası Karşılığında 15 Ermeni Tutukluyu Ülkesine İade Etti.” *EuroNews*. 12 Haziran 2021.

<https://tr.euronews.com/2021/06/12/azerbaycan-may-n-haritas-kars-l-g-nda-15-ermeni-tutukluyu-ulkesine-iade-etti>.

“Armenian National Committee protest Dendias over Ambassador’s visit to occupied Nagorno-Karabakh.” *Greek City Times*. 12 Temmuz 2021.

<https://greekcitytimes.com/2021/07/13/armenian-national-committee-of/>.

Mejlumyan, Ani. "Armenia proposing restoration of rail route through Azerbaijan to Russia." *Eurasianet*. 4 Mayıs 2021.

<https://eurasianet.org/armenia-proposing-restoration-of-rail-route-through-azerbaijan-to-russia>.

"Armenia says 3 soldiers killed in border clashes with Azerbaijan." *Eurasianet*. 29 Temmuz 2021. <https://www.euronews.com/2021/07/28/armenia-says-3-soldiers-killed-in-border-clashes-with-azerbaijan>.

"Lithuanian FM visits Armenian Genocide Memorial in Yerevan." *Ermenistan Kamu Radyosu*. 26 Nisan 2021.

<https://en.armradio.am/2021/04/26/lithuanian-fm-visits-armenian-genocide-memorial-in-yerevan/>.

"Armenia, Russia Sign Mou on Biological Safety." *Ermenistan Kamu Radyosu*.

6 Mayıs 2021. <https://en.armradio.am/2021/05/06/armenia-russia-sign-mou-on-biological-safety/>.

"Lavrov Praises Russia's Ties With Armenia." *Azatutyun*. 24 Mayıs 2021.

<https://www.azatutyun.am/a/31271372.html>.

"Pashinyan highlights importance of developing single gas market in EEU."

Armenpress, 21 Mayıs 2021, <https://armenpress.am/eng/news/1053000.html>.

"Armenia-Iran dialogue is of strategic importance - Nikol Pashinyan Receives Iran's Foreign Minister." *Ermenistan Başbakanlık Resmi İnternet Sitesi*. 26 Mayıs 2021.

<https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2021/05/26/Nikol-Pashinyan-Mohammad-Javad-Zarif/>.

"Iranian FM visits Armenia, discusses Armenian-Azerbaijani border tensions, expansion of Iran's economic presence in the country." *JamNews*. 26 Mayıs 2021.

<https://jam-news.net/iranian-fm-visits-armenia-discusses-armenian-azerbaijani-border-tensions-expansion-of-irans-economic-presence-in-the-country/>.

"EBRD to launch construction of "Friendship Bridge" between Armenia and Georgia." *Ermenistan Kamu Radyosu*. 9 Temmuz 2021.

<https://en.armradio.am/2021/07/09/ebrd-to-launch-construction-of-friendship-bridge-between-armenia-and-georgia/>.

- “PM Pashinyan to pay working visits to Paris and Brussels.” *Ermenistan Kamu Radyosu*. 31 Mayıs 2021. <https://armenpress.am/eng/news/1053960/>.
- “Armenian Prime Minister to visit Belgium.” *Foreign Brief*. 2 Haziran 2021. <https://www.foreignbrief.com/daily-news/armenian-prime-minister-to-visit-belgium/>.
- “South Caucasus: Visit of Foreign Affairs Ministers of Austria, Lithuania and Romania mandated by High Representative/Vice-President Josep Borrell.” *Delegation of the European Union to Georgia*. 23 Haziran 2021. https://eeas.europa.eu/delegations/georgia/100571/south-caucasus-visit-foreign-affairs-ministers-austria-lithuania-and-romania-mandated-high_en.
- “EU Plans Large-Scale Aid, Investments For Armenia.” *Azatutyun*. 9 Temmuz 2021, <https://www.azatutyun.am/a/31350909.html>.
- “Zangezur corridor to contribute to China’s OBOR project – ambassador.” *Azerbaycan24*, 1 Temmuz 2021. <https://www.azerbaycan24.com/en/zangezur-corridor-to-contribute-to-china-s-obor-project-ambassador/>.
- “The CSTO Secretary General Stanislav Zas and the Prime Minister of the Republic of Armenia Nikol Pashinyan met in Yerevan.” *CSTO Official Website*, 10 Ağustos 2021. https://en.odkb-csto.org/news/news_odkb/v-erevane-sostoyalas-vstrecha-generalnogo-sekretarya-odkb-stanislava-zasya-s-premer-ministrom-respub/.
- “Uruguay to open Embassy in Armenia.” *Ermenistan Kamu Radyosu*. 16 Ağustos 2021. <https://en.armradio.am/2021/08/16/uruguay-to-open-embassy-in-armenia/>.
- “Mevlüt Çavuşoğlu: Tarihimiz Hakkında Kimseden Ders Alacak Değiliz.” *Ensonhaber*, 24 Nisan 2021. <https://www.ensonhaber.com/gundem/mevlut-cavusoglu-tarihimiz-hakkinda-kimseden-ders-alacak-degiliz>.
- “Sayın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 24 Nisan Mesajı.” *Türkiye Ermenileri Patrikliği Resmi İnternet Sitesi*. 24 Nisan 2021. <http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org/site/sayin-cumhurbaskani-recep-tayyip-erdoganin-24-nisan-mesaji-2/>.
- “Patrik Maşalyan AA’ya konuştu: Cumhurbaşkanımız Erdoğan’ın Kafkasya barış havzası projesi 100 yılın barışını getirebilir.” *Anadolu Ajansı*. 24 Nisan

2021. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/patrik-masalyan-aa-ya-konustu-cumhurbaskanimiz-erdoganin-kafkasya-baris-havzasi-projesi-100-yilin-barisini-getirebilir/2218364>.

“Türk Konseyi Genel Sekreterinin Beyanatu.” *Türk Keneşi Resmi İnternet Sitesi*. 24 Nisan 2021. https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreterinin-beyanati_2237.

“ABD Başkanı Joe Biden 1915 olayları için ‘Ermeni soykırımı’ dedi, Türkiye sert tepki gösterdi.” *EuroNews*. 24 Nisan 2021. <https://tr.euronews.com/2021/04/24/joe-biden-1915-olaylar-icin-soyk-r-m-dedi>.

“Pashinyan comments on factors behind US recognition of Armenian Genocide.” *ArmenPress*. 3 Mayıs 2021. <https://armenpress.am/eng/news/1051078/>.

“Armenia Marks Genocide Anniversary.” *Azatutyun*. 24 Nisan 2021. <https://www.azatutyun.am/a/31220589.html>.

“Kremlin Says NATO and US troubled by Turkey’s independent behaviour.” *TASS*. 29 Nisan 2021. <https://tass.com/politics/1284845>.

“Şuşa Beyannamesi.” *T.C Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi*. <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf>.

“Armenia Says “Shusha Declaration” Is Deplorable and Provocative.” *Hetq*, 17 Haziran 2021. <https://hetq.am/en/article/132286>.

“Armenia ready to normalize ties with Turkey, says Pashinyan.” *Daily Sabah*. 19 Ağustos 2021. <https://www.hurriyetdailynews.com/armenia-ready-to-normalize-ties-with-turkey-says-pashinyan-167206>.